naše řeč

STAV PRO JAZYK ČESKÝ ČS. AKADEMIE VĚD

-10

ROČNÍK XXXVII • 195

NAKLADATELSTVÍ ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

NAŠE ŘEČ • ROČNÍK XXXVII • ČÍS. 9—10 • VYŠLO V PROSINCI 1954

Vydává Ústav pro jazyk český Československé akademie věd v Nakladatelství ČSAV. — Vedoucí redaktor: univ. prof. Dr. Alois Jedlička, výkonný redaktor: Dr. František Daneš; členové redakční rady: univ. prof. Dr. Jaromír Bělič, akademik Bohuslav Havránek, univ. prof. Dr. Václav Machek, univ. prof. Dr. Vladimír Šmilauer, akademik František Trávníček, Dr. František Váhala.

Redakce: Letenská ul. 4, Praha III, telefon 633 51 až 53. — Tiskne Knihtisk, n. p., závod 03, Jungmannova tř. 15, Praha II. — Administrace v Nakladatelství Československé akademie věd, Vodičkova ul. č. 40, Praha II, telefon 23 12 76, 23 14 78.

Vychází v pěti dvojčíslech do roka; předplatné na celý ročník 20 Kčs, cena jednoho dvojčísla 4 Kčs.

Dotazy, příspěvky a recensní výtisky zasílejte na adresu redakce (Letenská ul. 4, Praha III).

KNIHY A ČASOPISY ZASLANÉ REDAKCI

Z Nakladatelství Československé akademie věd: Studie a práce lingvistické I (Sborník na počest 60. narozenin akad. B. Havránka). Josef Dobrovský, O zavedení a rozšíření knihtisku v Čechách (Spisy a projevy, sv. XIX.). Antonín Dostál, Vývoj duálu v slovanských jazycích, zvláště v polštině. — Z Nakladatelství Slovenské akademie věd: Ferdinand Buffa, Nárečie Dlhej Lúky. — Ze Státního pedagogického nakladatelství: Sborník vysoké školy pedagogické v Olomouci. Jazyk a literatura. — Ze Státního nakladatelství politické literatury: Julius Fučík, Politické články a polemiky z let 1935—1938. A. P. Garagin, Americká buržoasní filosofie a sociologie ve službách imperialismu. Sebrané spisy Emanuela Arnolda. — Z nakladatelství Československý spisovatel: Josef Lada, Kronika mého života. — Z nakladatelství Orbis: Karel Čapek, Matka. Jiří Pěknice, Život v zrcadle chemie. Karel Kameník, Technika barevné fotografie. Učebnice občanského a rodinného práva. Trestní zákon a předpisy s ním související. — Ze Státního nakladatelství dětské knihy: Victor Hugo, Dělníci moře. Kamila Sojková, Na prahu jara. M. Rasková, Seskočila jsem do tajgy. R. L. Stevenson, Poklad na ostrově. — Z nakladatelství Naše vojsko: N. Stěčišin, Ženisté útočí. — University of London: The Slavonic and East European Review, Vol. XXXII, No 79. — Olaf Wallmén, Alte tschechische Pflanzennamen und Rezepte im Botanicon Dorstens (Études de philologie Slave publiés par l'Institut Russe de l'université de Stockholm. — Latvijas PSR zinatnu akademias véstis.

Čísla běžných ročníků těchto časopisů: Bolgarija; Jazykovedný časopis; Język polski; Izvestija Akademii nauk SSSR, otd. jazyka i literatury; Literární noviny; Nový život; Slavia; Slovenská reč; Slovenské odborné názvoslovie; Slovo a slovesnost; Svět práce; Učitelské noviny; Zprávy jazykovědné.

VÁCLAV MACHEK ŠEDESÁTNÍKEM

KAREL JANÁČEK

Dne 8. listopadu 1954 dožil se šedesáti let vynikající český jazykozpytec Dr Václav Machek, profesor srovnávacího indoevropského jazykozpytu na universitě v Brně, loni zvolený za člena korespondenta Československé akademie věd. Čtenáři Naší řeči dobře znají profesora Machka — člena redakční rady — z dlouhé řady příspěvků, které zde začal uveřejňovat r. 1927. Právě v předešlém čísle tohoto ročníku podal dvě zralé ukázky svého umění. Proto chce tento nenáročný jubilejní článek navázat na to, co je čtenářům Naší řeči známo, a vědecký portrét Machkův dokreslit. Nejprve však několik životopisných dat.

Václav Machek se narodil 8. listopadu 1894 v Úhlejově u Hořic v Podkrkonoší v početné rodině chudého venkovského krejčího. Jen s cizí hmotnou pomocí mohl vystudovat gymnasium ve Dvoře Králové nad Labem. Studium na filosofické fakultě Karlovy university přerušila mu na tři roky světová válka. Dostudoval v r. 1921 a také složil doktorské zkoušky ze srovnávacího a slovanského jazykozpytu. Na fakultě byli jeho učiteli hlavně profesoři Zubatý a Hujer; ti určili směr celé jeho životní práci, podle nich se soustředil i Machek zejména na studium jazyků baltoslovanských a na etymologii. Od konce r. 1921 do r. 1924 studoval v Paříži — byl tu zároveň knihovníkem Slovanského ústavu — zvláště u Meilleta, Blocha a Vendryesa (francouzští jazykozpytci měli i nadále vliv na jeho vývoj, zejména Benveniste). Po návratu učil jako gymnasijní profesor v Pardubicích, Trnavě, Novém Městě nad Váhem, Tišnově a Brně. Kratší dobu působil v kanceláři Slovníku jazyka českého tehdejší České akademie věd a umění. V Brně se v r. 1931 habilitoval ze srovnávacího indoevropského jazykozpytu, v r. 1936 byl jmenován profesorem. Na brněnské filosofické fakultě působí dodnes, šíře mezi posluchači lásku ke svému nesnadnému oboru a vychovávaje vědecký dorost.

Prof. Machek zahájil vědeckou práci v době, kdy byl vynikající kdysi směr mladogramatický již v krisi. Jedním východiskem z ní chtěl být strukturalismus; k tomutu směru se přikláněl velmi pěkný Machkův výklad slovanského *ch* jako tvrdé dublety k *ś*, vzniklé

podle existujících již dvojic *k* — *č*, *g* — *ž*, při čemž *ch* v jazykovém materiálu slovanském již bylo, ale původně jen ve slovech expresivních (ve sborníku *Charisteria G. Mathesio*... 1932, s. 42 n.). Ale nadále přece Machek, rozený etymolog, zůstal věren metodě srovnávací a historické, hledal však nové východisko, t. j. do jisté míry pokračování směru mladogramatického, ale s novým materiálem a novými metodami.

Novému materiálu, t. j. slovům, pro něž je charakteristický — vedle vlastního významu — silný citový přízvuk, věnoval Machek celou svou první knihu: *Studie o tvoření výrazů expresivních* (1930). Říká v ní výslovně (s. 9), že „je to jazyková látka dosud neopotřebovaná". Jádrem knihy je kapitola o původu slovanského *ch*, tedy problém, k němuž se autor několikrát vrátil. Již v této mladistvé práci vyhlašuje Machek pokrokovou zásadu, jíž se řídil celý život: „Gramatické studium musí vycházeti především z důkladného pozorování vlastního jazyka, při němž nám pomáhá dostatečná znalost jeho slovního pokladu, jeho možností výrazových atd., a všude nás může říditi cit" (Studie, s. 27). Současně odmítá Machek neživotné, jen slovníkové a slovíčkářské řešení nových etymologií: „Máme za to, že se věc (t. j. původ *ch* — K. J.) osvětlí jen trpělivým rozborem a shledáváním významů, jak žijí mezi lidem v své pravé podobě" (Studie, s. 61). Proto sbírá materiál — zvláště slovanský — z pramenů ještě neopotřebovaných, z řeči lidové a nářečí. Machek si však uvědomuje, že v našem zkoumání zůstává subjektivní prvek, i když zachováváme správný postup. Říká proto o etymologické práci: „V tomto oboru není receptu, který by dovedl člověka vždy k správnému výkladu" (Listy filologické 75, 1951, s. 303). Třebaže sám pracuje systematicky, uznává i jiné cesty, jak nalézat etymologii: „Nalézti původ slova je výsledkem někdy dlouhého hledání, někdy jen pouhé náhody" (NŘ 25, 1941, s. 199).

Machkova metoda spočívá především v tom, že zachází s každým slovem podle jeho rázu: u normální slovní zásoby žádá pravidelné hláskové vztahy, kdežto „výrazy zvukomalebného nebo expresivního rázu nedají se zpravidla uvést na přesný a jednotný základní tvar; kriteriem pro seskupování v rodiny musí u nich býti především význam" (Listy filologické 67, 1940, s. 305). Význam slova se pak stává Machkovi základem etymologického bádání vůbec. Odtud jeho četné výtky mladogramatikům pro jejich mechanický postup, odtud jeho heslo „zjišťování přesného významu je první předpoklad pro správnou etymologii" (Naše věda 21, 1942, s. 79), odtud i svérázný začátek všech Machkových článků: pečlivé sebrání dokladů a bedlivé zjišťování významu. Stejně dbá prof.

Machek stavby slova: těsnou příbuznost jazyků baltoslovanských a arijských dokazuje — mimo jiné — na základě stejného tvoření slov, jinde často úplně neznámého. Sloveso *peskovati*, jak si čtenáři pamatují, spojuje Machek se slovem *pysk* hlavně z důvodů slovotvorných.

Rozlišuje-li Machek dvojí jazykový materiál, neznamená to, že se u slov afektivních (s citovým zabarvením) vzdává přesnosti: naopak, aby se zbavil nebezpečí libovůle, zkoumá celé skupiny slov stejného rázu a stanoví pro ně řadu zásad, podle nichž se hláskový sklad těchto slov mění. Tak ve své druhé knize — *Recherches dans le domaine du lexique baltoslave* (1934) — zkoumá zvláště dvojice slov z jazyků baltských a slovanských, v nichž se střídají hlásky znělé a neznělé. Stejně systematicky zkoumá slova na *ch-*, důmyslně vykládá z jednotného hlediska slovesa na *-sati*, *-chati*, ve větší míře než bylo dříve zvykem počítá při výkladu s přesmyknutím (metathesí), s t. zv. mylnou dekomposicí, se zánikem hlásek a slabik funkčně oslabených a s náhradou hlásek. Machkova technika mně připomíná dnešní práci horníka, při níž místo kusu uhlí padají celé vrstvy.

Nelze popřít, že v rukou nezodpovědných by znamenal tento smělý postup jisté nebezpečí. Machek sám se mu brání stálým zřetelem k vývoji významovému a k reáliím, o nichž ještě pojednám. Ostatně je Machek sám sobě přísným soudcem a svých starších řešení se často vzdává. Bodře to vysvětluje v Naší řeči 30, 1946, s. 38: „Dnešek je moudřejší včerejška a chybovati je lidské". Ale právě i zde se můžeme u Machka učit. Spojoval-li (Listy filologické 67, 1940, s. 304) sloveso *rousati* t. zv. mylnou dekomposicí se slovesem *brusiti*, odmítá později tuto etymologii (Sborník prací fil. fak. brn. univ. 1, 1952, 85) a sloveso *rousati* spojuje, jako intensivum na *-sati*, s něm. *rupfen* a pod. Vidíme, že jde o boj dvou principů, v podstatě stejně oprávněných. Machek se dnes rozhoduje pro výklad podle systému tvoření slov proti t. zv. změně nahodilé. Své názory o etymologii vyložil Machek nejúplněji na olomouckém sjezdu slavistů v r. 1953, zde na ně aspoň odkazuji (Slavia 21, 1953, 314 n.: *O potřebě a problematice slovanského etymologického slovníku*).

Ale specifičnost Machkovy vědecké metody tkví ještě jinde, v jeho jedinečné znalosti reálií: ve svých pracích vystupuje Machek střídavě jako agronom, botanik — jeho velká kniha *Česká a slovenská jména rostlin* (1954)[1] je toho dokladem — zoolog, znalec řemeslných technik. Základem toho všeho je Machkova láska k pří-

[1] Srov. zde následující rozbor této knihy od V. Vážného.

rodě a jedinečný pozorovatelský talent. Aspoň několik ukázek: „Podíváme-li se na ony světlé čárky na spodní straně jehliček, modrý odstín na nich hledáme marně" (Listy filologické 63, 1936, s. 132); „Je třeba jenom si všímat dozrávajícího ječmene". Etymologii *slъza* — *slizьkъ* odmítá lakonickým „slzy nejsou slizké" (Recherches, s. 29).

Prof. Machek se však nespokojuje těmito svými praktickými schopnostmi a znalostmi. Jako neisoluje studium jazyka od studia člověka, tak usiluje o spolupráci jazykozpytu s jinými vědními obory, v první řadě s národopisem, archeologií, srovnávací vědou náboženskou. Proto dovedl linguista Machek vysvětlit lépe ráz homérského domu, než se podařilo dosud, při čemž objevil zároveň přesnou etymologii *stropъ* — *erephó* (Listy filologické 68, 1941, 94 n.). Proto dovedl — za pomoci sovětské ethnologie — vyložit souvislost slov *pьrstъ* a *pьrsi* (Recherches, s. 60 n.), proto jeho přesvědčivé výklady o tabu různých názvů, známé opět i čtenářům Naší řeči. Machek však nejenom od jiných věd přijímá, nýbrž jim také dává. Zas jenom příklad: historické zprávy o valašské kolonisaci a její ukrajinské větvi podpírá ukrajinskými názvy rostlin na Valašsku (Naše Valašsko 1949). Bezpečným výkladem jména *Kocanda* (NŘ 1947, s. 87 n.) zjišťuje konkretně vliv německého práva na našem území. Machkův zájem o primitivní náboženství Indoevropanů je takový, že píše odborné články mythologické bez úzkého vztahu k jazykozpytu (vycházejí zvláště v Archivu orientálním). V nich objasňuje pomocí slovanské mythologie, dosud zanedbávané, nejasné rysy náboženství staroindického, na př. původní funkci boha Rudry.

Mám-li se od metody obrátit k jejím výtěžkům, mohu podat na tomto místě zase jen ukázky. Zásluhou Machkovou bude vypadat příští etymologický slovník slovanských jazyků (přípravné práce na něm řídí Machek ve Slovanském ústavě Československé akademie věd) hodně jinak než slovníky dosavadní. Machek provedl nejenom dlouhou řadu oprav a škrtů ve slovnících Bernekerově a Trautmannově, nýbrž vyložil nově velký počet slov, mezi nimi zvláště slova začínající na *ch-* a *š-*. Dokázal bezpečně, že slovanské *ch* je v podstatě expresivní střídnicí za indoevropské *k*, *kh*, *g*, *gh* (velární, před zadními samohláskami i palatální), čili že *ch* stojí vedle normálních slovanských střídnic *k*, *g*. Četná jsou i nově vysvětlená slova staroindická, řecká, germánská, hetitská i jiná. Uvádím aspoň evidentní dvojici *korvъ*, *borvъ* (čes. *kráva*, *brav*) a staroindické *čarvati*, *bharvati* (obě znamenají ‚přežvykuje'). Teprve v poslední době se odvážil prof. Machek — těže z dlouho-

letých zkušeností — etymologisovat i vlastní jména, a to *Olomouc*, *Kreml* a *Volga*. Z nich je přesvědčivý zvláště výklad jména Volhy (Sborník prací fil. fak. brn. univ. 2, 1953, s. 136 n.), totožného s jménem ptáka (rus. *ivolga* [čes. *vlha* = žluna] značí ptáka i řeku); pták byl původně vtělením boha řeky.

Vedle etymologií vykládá Machek řadu jevů morfologických, tak na př. původ slovanského kmene infinitivního, pokud je tvořen nějakým suffixem, odvozuje od starých slovesných adjektiv, která jsou zachována v jiných indoevropských jazycích. Kausativum na *-p-*, známé dosud jen ze sanskrtu, objevil Machek i ve slovanském *kropiti*, pův. ‚polévati vřelou vodou' (= stind. *śrapayati* ‚vaří'). Proti thematickému tvoření indickému je slovanský athematický tvar starší. Jednotně vykládá (Sborník 1, 1952, s. 82 n.) slovanská slovesa na *-sati* jako intensiva (= litev. *-soti*, lat. *-sare*, které bylo dosud špatně vykládáno), na př. *klusati* vedle něm. *laufen*, got. *hlaupjan* (ve slov. *p* před zubnicí zaniklo). Jinde (Lingua Posnaniensis 4, 1952, s. 111 n.) osvětluje Machek typ sloves na *-chati* jako expresivní, stojící v úzkém vztahu k hypokoristikům jmenným, na př. *brachъ* od *bratrъ*. Není tedy v rus. *prochať* od *prosiť ch* místo *s*, nýbrž je příponové. I zde paralely řecké a staroindické ukazují na starý typ.

Nové cesty razí prof. Machek v otázce germánsko-slovanských slov, jež svědčí o výpůjčce z jednoho jazyka do druhého. Ve světle nových poznatků archeologických, podle nichž byla pravlast Slovanů západněji a kultura Slovanů vyspělejší, než se myslilo, a s pomocí vnitřně jazykových etymologií (v germánštině jde o slova isolovaná, ve slovanštině je celá rodina slov) ukazuje Machek, že často šel směr výpůjček opačně, ze slovanštiny ke Germánům, kteří byli v té době ještě nerozděleni. V jiných případech uznává — a to stále hojněji — pro slova označující rostliny, zvířata, ryby a pod. původ předindoevropský, t. j. přejetí od obyvatel, na něž Germáni a Slované v nových sídlech narazili. V poslední době uznává Machek tytéž změny, jež připisoval expresivitě slovanských slov, i při přejímání z jazyka neindoevropského (srov. na př. Slavia 21, 1953, s. 267).

O všech těchto a jiných problémech jazykových píše prof. Machek nadmíru prostě a jasně. Je to jistě také proto, že má rád krásnou literaturu. Z ní si také vybírá náměty pro svou práci: tak čtenářům Naší řeči (30, 1946, s. 141 n.) vyložil nesnadné slovo *krondaro* z Čapkova Zahradníkova roku, četba milovaného Hviezdoslava mu pomáhá k etymologickému výkladu (Recherches, s. 55). Jindy říká (Sborník Matice slov. 1937, s. 142): „Požehnanou studnicí tu jsou jako obyčejně spisy nevyrovnatelného Kukučina."

Četba Saltykova-Ščedrina mu evokuje rysy starobylých Slovanů. Ale je zamilován i do své vědy tak, že i o odborných knihách píše, že „jejich četba je pravým potěšením". Myslím, že za čtenáře Naší řeči, ale i za ostatní, můžeme říci totéž o pracích Machkových.

Je radostné a nadějné, že vrcholná léta Machkovy tvorby padají v jedno s rozmachem historické a srovnávací metody v sovětské linguistice i s rozvojem slovanské archeologie. Plodná spolupráce na tomto poli nám přinese v tvorbě Machkově jistě další krásné výsledky.

Za vše to, co profesor Machek vykonal pro výklad češtiny, baltoslovanských i indoevropských jazyků, ale i pro slávu českého jména v cizině, budiž mu vřelý dík.

NA OKRAJ MACHKOVY PRÁCE O ČESKÝCH A SLOVENSKÝCH JMÉNECH ROSTLIN

VÁCLAV VÁŽNÝ

V předvečer své šedesátky vynikající náš srovnávací jazykozpytec Václav M a c h e k, profesor filosofické fakulty brněnské university, obohatil naši literaturu jazykovědnou velmi pěkným a záslužným dílem, *Česká a slovenská jména rostlin.*[1] V této cenné knize podává Machek etymologický výklad českých a slovenských jmen vyšších rostlin, obsažených v Polívkově „Názorné květeně zemí koruny české" I—IV (1900—1904) a v Dostálově „Květeně ČSR a ilustrovaném klíči k určení všech cevnatých rostlin" (z roku 1950). Ovšem výklad etymologický spojuje Machek správně i s objasněním historie jednotlivých názvů: zda běží o slova mladá, utvořená jako český nebo slovenský protějšek odborného vědeckého názvu latinského, či o slova starší, z doby před J. S. Preslem; zda se název vyskytuje v češtině nebo v slovenštině anebo i v jiných jazycích slovanských, nebo dokonce i mimo oblast slovanskou.

Kniha Machkova samozřejmě nechce a nemůže býti úplnou sbírkou všech jmen, která se kdy vůbec u nás vyskytla anebo která žijí posud v řeči lidové. Vždyť je to zatím první práce, první orientační pomůcka o tomto nesmírně rozsáhlém thematu. Pro skutečně celostné dílo z tohoto oboru chybí nám, Čechům i Slovákům, podle

[1] Václav M a c h e k, *Česká a slovenská jména rostlin.* Vydalo Nakladatelství Československé akademie věd v řadě Studie a prameny. Praha 1954, 366 stran, 54 Kčs.

správného postřehu Machkova několik základních předpokladů: 1. Souborné vydání a rozbor staročeských rostlinářů a přesné určení starých názvů pomocí moderního názvosloví. 2. Podrobný a spolehlivý soupis lidových názvů rostlinných. (Proto spolu s Machkem upřímně vítáme akci Československé botanické společnosti, která organisuje v zemích českých i na Slovensku systematický výzkum lidových termínů rostlinných; ten nám přinese jistě mnoho nových objevů a cenných překvapení.) 3. Ani vývoj odborného názvosloví rostlinného není u nás dosud zpracován: nemáme dosud takového díla, jako je na příklad v polské literatuře slovník Erasma Majewského. Pro nás hlavními mezníky jsou ovšem knihy Preslovy, ale některé názvy pocházejí i od jiných autorů. Ovšem teprve budoucí podrobný průzkum vývoje odborného názvosloví rostlinného zjistí, pokud nejde o staré názvy lidové, kdy se který název objevuje po prvé a kdo je jeho autorem.

Práce Machkova je tedy prvním pokusem o zpracování české a slovenské terminologie rostlinné; s tohoto hlediska je to v naší literatuře o výzkumu určité konkretní skupiny slovní v české a slovenské lexikální zásobě dílo rozhodně průkopnické, a můžeme hned říci, že je velmi zdařilé.

Co se týče vlastního výkladu slov, už padesát let před vydáním studie Machkovy pokusil se u nás po prvé o tento úkol Polívka v rozsáhlé *Názorné květeně zemí koruny české* I—IV, 1900—1904. Jeho výklad slov je podle Machka podnes cenný, zvláště u názvů, které jsou umělé výtvory a kde je třeba, abychom dobře znali botanický důvod jejich vzniku. Jinak byla výkladu rostlinných jmen zatím věnována u nás pozornost poměrně jen nepatrná.

Jména rostlin jsou podle svého původu buď lidová, nebo knižní.

Mezi lidovými názvy rostlin upozorňuje Machek zvláště na tři typy názvů: 1. *vlčí mák, hadí mlíčí* a pod., vzniklé z určitých spojitostí se jmény zvířat, buď z prostého přirovnávání, nebo ze snahy takovými výrazy označit rostliny pro člověka méněcenné, bezcenné, nebo dokonce člověku škodlivé, jež člověk přenechává zvířatům, anebo vůbec z jakékoliv jiné souvislosti se zvířaty; tak na př. *kukačka* nebo *zezulka* (Orchis) má své jméno asi proto, že doba jejího květu je zároveň dobou, kdy je slyšet kukačku. Ovšem v mnohých případech rozluštit hádanku vzniku takových slov, majících často paralely v nejrůznějších jazycích světových, může se podařit jen za pomoci bystrého pohledu zkušeného botanika. 2. Názvy typu *slzičky panny Marie*, pocházející z křesťanského období a ze zvyku přivlastňovat jisté rostliny nebo zvířata svatým, souvisí patrně s legendami a pověstmi o různých svatých a o jejich

vztahu k rostlinnému světu; jsou původu lidového i nelidového. 3. Názvy typu *lomikámen*, vyjadřující ať skutečnou, nebo domnělou léčivou sílu anebo magickou moc rostliny. Zde běží často o slova poměrně velmi starobylá.

Názvy lidové jsou nejrůznějšího stáří. Některé jsou z období praslovanského nebo z doby ještě starší, slova praindoevropská nebo baltoslovanská, většinou známá ještě dnes u všech Slovanů; jsou to především názvy stromů, jako *dub*, *buk*, *tis*, *bříza*, *topol*, *břest*, *jilm*, *lípa*, *jasan*, *habr*, *olše*, *líska*, *rokyta* (nebo *vetla*, zatlačené mladším *vrba*), *sosna*, *jedle*, *smrk*, snad i *javor*, *střemcha*, *hloh*, *kalina*, *jabloň*, *hruška* a jiné. Zpravidla to bývají slova isolovaná, bez spojení s nějakým základem slovesným nebo jmenným, tedy slova dále neprůhledná. Nejsou také všechna domácími slovy vzniklými na jazykové půdě indoevropské; některá z nich byla přejata z některého neindoevropského jazyka původního obyvatelstva praevropského: takovou reprodukcí slova neindoevropského vzniklo slovo *jedle* stejně jako litevské *eglé* anebo pravděpodobně i řecké *elaté* (v Úvodu na s. 9 a dále na s. 35). Ovšem zůstává zpravidla těžká otázka nebo nerozluštitelná hádanka, jak ta slova v onom praevropském cizím jazyku původně skutečně vypadala.

Zjištění, že to nebo ono slovo je praslovanské nebo praevropské, má i zvláštní význam v linguistické archeologii: jako jiné typy slov ukazují nám výhled na kulturní a sociální poměry našich předků, tak tato skupina slovní podává nám svědectví, že staří Slované už znali tyto rostliny, že rostly na jejich území. Taková slova pomáhají nám pak určit oblast, kde staří Slované v evropském pravěku žili. Tak výše uvedená starobylá terminologie stromů dosvědčuje, že pravlast Slovanů byla v krajině s poměrně značným bohatstvím stromů, jež se shoduje se stavem stromů severoevropských, jaký nacházíme na př. v Německu, v zemích severských, na Litvě, v Lotyšsku a p. Sledujeme-li však paralely těchto starých názvů v jiných jazycích indoevropských, zjišťujeme, že na př. ve staré indičtině výrazy pro podobné stromy většinou nenacházíme; rovněž jihoevropské jazyky, řečtina a latina, zpravidla nemají obdobná slova. Vysvětlení této věci podává skutečnost, že se květena Indie i zemí jihoevropských podstatně odlišuje od flóry naší.

Jinak — a to nejen na oblasti slovanské — u jmen stromů setkáváme se poměrně dosti často se zajímavým zjevem: se změnou významu. Tuto věc ukazuje Machek na př. na jménech pro *smrk* (35), *modřín* (36), *jalovec* (38), *vrbu* (132) a j. Tak na př. starobylé názvy jistých druhů vrby nebo obecné jméno pro vrbu vůbec, *rokyta* a *vetla*, byly zatlačeny novým slovem *vrba*, starobylým názvem z původního hromadného jména **vьrbьje* „proutí“. Tato

záměna významu dá se těžko vysvětlit; snad souvisí nějak se stěhováním Slovanů: staré jméno odchodem do nových zemí uvolněné bylo přenášeno na stromy nově poznané (Machek, 36).

Rovněž starobylé názvy některých kulturních rostlin, obilnin a p., v souvislosti s výrazy pro rolnictví dokazují, že se Slované již v době praslovanské věnovali hospodářsky významnému zaměstnání, rolnictví. Jsou to prastaré názvy jako *rež* (původně **rъžь*) pro žito; *žito*, původně asi obilí vůbec pro výživu; *pýr* (praslovanské **pyrъ*), původně pšenice nebo nějaký její druh, později zvrhlá pšenice, pýr, když pro vlastní pšenici bylo vytvořeno slovo nové, rovněž starobylé, *pšenice*; *ječmen*, *oves*, *jetel*, *hrách*, *bob*, *čočka*, (stč. *sočovice* — vedle starobylého praslov. názvu **lęťa*), *česnek*, *tykev*, *dýně*, *řepa*, *kopr*, *mrkev*, *mák*, *proso*, *len*, *konopě* a j.

Zvláštní vrstvu rostlinných názvů tvoří ovšem slova pro stromy ovocné, které se dostaly k nám podobně jako do Německa nebo k jiným slovanským sousedům z jižní Evropy prostřednictvím Římanů nebo Řeků, v raném anebo pozdějším středověku; jsou to na př. *kaštan*, *višně*, *třešně*, *mandle*, *moruše*, *mišpule*, *broskev*, *švestka* a j. Je velmi pozoruhodné, že se podle těchto ovocných stromů zpravidla nevytvořily u nás, ani u jiných nám blízkých národů názvy místní, kdežto naproti tomu setkáváme se s bohatstvím takových názvů utvořených podle starobylých praevropských stromů, o nichž byla zmínka výše.[2] Z ovocných stromů jedině názvy *jabloň* a *hruška* pocházejí z dob mnohem starších: prvé, jak se zdá, je starobylého domácího původu; druhé se jeví jako prastaré slovo převzaté; proto je dost místních jmen nazvaných podle nich: *Jablonec*, *Jablonica*, *Jablonné*, *Jabloňové*, *Hrušov*, *Hrušové*, *Hrušovany* a j.

Podobně zajímavé by bylo sledovat jména cizích kulturních rostlin jiných, hlavně z široké oblasti zelenin, které k nám přišly v období římském většinou prostřednictvím německým. Je to na př. *kapusta* (na Moravě a na Slovensku *kel*), *ředkev*, *vikev*, *cícer*, *cizrna*, stč. *opich* nebo *miřík* (vystřídané pozdějším *celer*), *pór*, *fenikl* (dříve zvaný *kopr vlaský*), *kerblík* nebo starší *třebule* a j.

V pozdějších stoletích dostaly se k nám ještě další kulturní rostliny většinou i se svými názvy hlavně učeným prostředím, vlivem klášterů, kde se pěstovaly léčivé byliny i okrasné květiny nebo keře, z latiny středověkých lékařů a lékárníků anebo z ovzduší panských kuchyní a p. Jsou to na př. *anýz*, *kozlík* (Valeriana), *ibišek*, *koriandr*, *levandule*, *arnika*, *routa*, *lilie* (jejíž staročeská

---

[2] Tak na př. jsou poměrně hojná jména místní podle *tisu*: *Tisová*, *Tisovec*, *Tisovník*, *Tisí* a p., ač se dnes tis vyskytuje u nás již jen málo.

podoba *lilium* se podnes dochovala v lidových rčeních *čistý, nevinný jak lilium*), *růže*, *narcis*, *astra*, *rezeda*, starší čes. *paštrnák* (Preslovo *paštinák*), *petržel*, *špargl* (jinak už v staré češtině *chřest*) a j.

K těmto rostlinám přibyly pak v počátcích novověku nebo v dobách následujících hojné rostliny z Orientu a z Ameriky, jako *brambory* (Machek pochybuje o výkladu slova z **branibor*, t. j. braniborský, pruský plod, a vykládá je jinak: z *bambol*, t. j. nč. *bambule*, „něco kulatého"; já však věřím spíše výkladu staršímu, opírajícímu se o obdobné tvůrčí paralely jako místní slov. *švábka* = švábská, jihoněmecká plodina a jiná); *pohanka* (přišla k nám v 15. stol. z východní Evropy prostřednictvím Mongolů a Tatarů; i její názvy ukazují na cestu, kudy se dostala ke Slovanům; srov. východomor. a slov. *tatarka*, místní slov. *hrečka*, „řecká rostlina" a p.); *okurka* (Slované poznali okurky z Byzance; do našich zemí se dostaly v 16. stol. — snad z Polska); *šafrán* (pronikl k nám ze Středozemí a tam se dostala jeho kultura od Arabů); *tabák* (název český jako ve všech západoevropských jazycích původu amerického; slov. lid. *dohán* z maď. *dohány*) a j.

Co se týče názvů pro ostatní rostliny, shledáváme se u nich s jedinečným množstvím nejrůznějších způsobů tvoření. Některé se obrážejí i v jiných jazycích neslovanských, tak na př. prastará slova *blín*, *čemeřice*, *jmelí*, *vřes*, *kapraď*, *leknín*, *lopucha*, *lebeda*, *jahoda*, *malina*, *brusinka* a j.; jiné jsou obecně slovanské, jako *kopřiva*, *máta*, *vraní oko*, *čistec*, *bedrník*, *divizna*, *krušina*, *pelyněk*, *podběl*, *rdesno* a j.; jiné, a to je většina z nich, české a slovenské anebo jen české nebo jen slovenské, tak na př. *bodlák* (slov. *bodliak*), *bolehlav*, *brčál* (lid. staré *barvínek*, slov. *brčial*, *barvienok*), *bazalka*, *hyacint*, *jitrocel* (slov. *jatrocel*, stč. a spis. slov. *skorocel*, dial. *kolocier* a p.), *kokořík* (slov. *kokorík*), *konvalinka*, *posed*, *stračka* (stč. *stračie nôžka*, slov. *stračia nôžka*), *tulipán* a j. A i některé takové typicky české nebo slovenské výrazy budí dojem vysokého stáří; sem patří rozhodně staré české názvy pro léčivé, kouzelné nebo jedovaté byliny jako *oměj*, *oman*, *rulík* (vlastně původně *ľulík*, srov. i *lilek*, Solanum a *lilík*, Nicandra), *ocún*, *kozlík* (Valeriana — starší asi název byl *odolen*), *třezalka*, *popenec* (staročesky *poponec*), *stulík*, *úročník*, *jaterník*, *chřest* (stč. *chřěst*, *chřěšč*, pův. *nechrast*, *nechřěst*, znamenající asi tři rostliny 1. netřesk, 2. druh pelyňku, 3. chřest, chránící proti hromu), *mlíč*, *chrastavec* a j.

Názvy rostlin závisí zpravidla na zájmu anebo dojmu, jaký vzbuzují. Za starých dob, kdy lidé používali rostlin jako léčivých prostředků anebo požívali i divoce rostoucí byliny, přesně tyto rostliny rozlišovali. Ale tyto názvy netrvaly vždy pevně, takže během dob mohly býti nahrazeny novými jmény, často i slovy

převzatými, třebaže bylo zde staré slovo domácí. Tak na př. starý český název *kopr vlaský* (rostliny původem z jižní Evropy) byl nahrazen slovem *fenykl* ze středolat. *feniculus*; stč. název *kuří mor* (z lat. *morbus gallinae*) byl vystřídán původně jen lidovým výrazem *drchnička*; staročeské názvy pro celer, *opich* a *miřík*, oba německého původu, ustoupily novějšímu výrazu *celer*, rovněž přejatému z němčiny (z bavor.-rak. *Zeller*).

Je pochopitelné, že stará jména nemají rostliny, které neměly léčebných nebo vůbec magických účinků ani neměly žádného významu pro hospodářství. I z naší flóry můžeme uvésti z Machka pěkné příklady tohoto zjevu. Tak na př. nemáme starobylá jména pro sasanku (Anemone); odborný název *sasanka* — nejasného původu — vyskytuje se asi po prvé v Preslově Všeobecném rostlinopise z r. 1846.

Přehlížíme-li tedy naše jména rostlinná s hlediska historického podle přibližné doby jejich vzniku, pozorujeme, že velká většina jich je mladší než praslovanská, že vznikla až v době samostatného života českého a slovenského. Běží zde však o slova různého zeměpisného rozšíření; některá pronikla a ustálila se na širší, jiná na menší oblasti našich národních jazyků. Samozřejmě však názvy rostlin jsou závislé na rozšíření jednotlivých jejich druhů. O výskytu rostlin rozhodují poměry klimatické, terénní, hospodářské a jiné; některé rostliny se vyskytují jen v polohách nižších, jiné ve vyšších a pod.; názvy rostlin jsou pak závislé na jejich rozšíření. A tak úplný přehled by vyžadoval co největšího počtu zachyceného materiálu. Dále v některých případech dovede lid rozeznat jednotlivé druhy rostlin. Tak na př. v jihozápadním okrajovém nářečí českém na Stašsku v okrese vimperském rozlišují *pětižilku* (jitrocel kopinatý) od *ítrocí* (jitrocel větší a prostřední), ale v jiných případech používá lid téhož názvu pro několik druhů rostlin. A pak rostliny, které se vyskytují ojediněle, nebývají dobře známy a jednotlivci si pro ně vytvářejí osobní, jim vyhovující pojmenování, takže souvislý soubor jmen není možno dobře zachytit. Zatím však s hlediska jazykově zeměpisného známe naše lidové názvy rostlinné zcela nedokonale, takže musíme čekat ještě na sbírku Botanické společnosti nebo na jinou dotazníkovou anketu slovníkovou, která nám v té věci poskytne podle možnosti co nejúplnější materiál a přinese jistě mnoho cenných i zajímavých objevů.

Je skutečně překvapující, kolik lidových názvů rostlinných uniklo zatím našim dialektologům: sám jsem si zjistil i na svých kusých materiáliích, co jmen českých a slovenských zůstalo utajeno

Machkovi pro jeho práci. Jako ukázku uvedu jenom několik příkladů ze šesti různých nářečních oblastí českých a moravských.

1. Z lidových jmen rostlin objevují se v samém středu Čech na Křivoklátsku u Machka neuvedené, většinou asi ještě nikým nezachycené názvy jako *bobky*, samorostlík klasnatý (Actaea); *bohatá chudoba*, husečník písečný, huseníček (Arabidopsis); *čertový lejko*, lýkovec obecný (Daphne), srov. starobylý lidový název *vlčí lejko* (*lýko*); *čertův zub*, žindava (Sanicula); *dížičky*, dutohlávka pohárovitá; *hojílek*, jitrocel větší (Plantago); *honzík*, begonie; *husí cejpky*, kontryhel (Alchemilla); *chvoj*, *chvůj* nebo *chvuj*, borovice (Pinus); *kabijáč*, bukvice lékařská (Betonica); *karhánek*, ponkava(?); *karsipenedek*, kuklík obecný (Geum); v názvu tom se skrývá staročeské i dnešní nářeční *benedykt* z lat. *benedicta herba* (Machek, 105); srov. i lidové názvy *kardubenedyk*, *karbybenedyk*, *kordybenedyk* pro rostlinu „benedykt“ (Cnicus benedictus; Machek, 257); *klenka*, javor, klen (Acer); *komeníček*, bika (Luzula); srov. s obdobného hlediska vzniklé lidové názvy *čertíček*, *cikánka* a p.; *koňský chcánky*, kohoutek luční (Lychnis); *kozí* nebo *zlatý jetel*, čilimník odvislý (Cytisus); *křehká důra*, netykavka obecná (Impatiens); srov. mor. *křehká zelina*; *májový koření* (též *márinka*), mařinka vonná (Asperula); *modlany*, pomněnka bahenní (Myosotis); *nevěsta*, kopretina (Chrysanthemum); *oběťový koření*, komonice bílá (Melilotus); *perlová svíčka*, divizna knotovkovitá (Verbascum); srov. něm. *Himmelsbrand* i pravděpodobný Machkův výklad slova *divizna*, v jehož prvé části mohl by býti skryt název pro lampu (Machek, 209); *prasečí tráva*, mochna husí (Potentilla anserina); *proseček*, rozchodník skalní (Sedum); *provázky*, mochna plazivá (Potentilla reptans); *sekáč*, plicník lékařský (Pulmonaria officinalis); *smeklice*, metlice (Deschampsia); srov. *smetlice*; *smradlavej heřmánek*, rmen (Anthemis); *smradlavej muškát* nebo *štěničník*, též *čapí nůsek*, kakost smrdutý (Geranium); *šalamoun*, rulík zlomocný (Atropa); srov. *šalamounek* (Aconitum napellus); *švestka*, bažanka ozimá; *švestička*, vraní oko (plody) (Paris), upomíná na názvy západní: latinské, německé, francouzské a p. (srov. Machek, 271); *větrovka*, máta peprná (Mentha piperita); *vondrák* (též *modrák*), chrpa (Centaurea) a j. — Podle rukopisného materiálu dr. Vladimíra Vaclíka.

2. Ze Stašska v jihozápadním okrajovém nářečí českém, speciálně ze samých Stach, jedné z bývalých osmi rychet Královského hvozdu na území bývalých královských svobodných sedláků, Králováků: *bochánky*, slez okrouhlolistý (Malva), též *slízí*; *kominíčky*, bika (Luzula); *korunka Pána Ježiše*, kuklík potočný (Geum); *krejcárky*, penízek rolní (Thlaspi); srov. stč. *haléřové sémě*, *haléříky*

(Machek, 62); *květec* (též *blaťouch, žluťák*), blatouch (Caltha); srov. stč. *květec, oko volové, volovec*, volské oko (Buphthalmum); *paple*, topolovka (Althaea rosea), z něm. Pappel, Rosenpappel a p.; *pětižilka*, jitrocel kopinatý (Plantago lanceolata); jinak pro jitrocel velký (Plantago maior) užívají zvláštní podoby střed. rodu *ítrocí*; *válečky*, rdesno (Polygonum); srov. *válečka* po prvé u Slobody (Brachypodium; Machek, 279); *žebrácký knoflíky*, lopuch (Arctium). — Podle Mileny Grygové.

3. Z jihozápadního koutu Moravy z okolí Telče, z okruhu obcí od ní na západ (Krahulčí, Mrákotín, Praskolesy), patřících k nářečí jihočeskému: *bochničky* nebo *kloboučky*, svlačec polní (Convolvulus); *cizrdle*, angrešt, keř i plod (Ribes grossularia); *mateřička*, mateřídouška (Thymus); *trpik*, puškvorec (Acorus); *vostřejška*, ostříž (Carex). — Podle Františka Holce.

4. Z oblasti hornohanácké, z bývalé nejsevernější výspy českého živlu na severní Moravě, na Zábřežsku, z obcí Dlouhomilov, Brníčko a Strupčín: *borek*, borovice (Pinus); *burda*, krmná řepa (Beta); *margole*, meruňka (Prunus armeniaca); *paradajka*, rajské jablíčko (Solanum lycopersicum); *plocar*, dýně (Cucurbita pepo); tím se potvrzuje Schlosserův doklad *plucar* z lidové řeči moravské před více než sto lety; *kateřenka*, chrysantema; *pomprlik*, pampeliška (Leontodon); *pchál*, bodlák (Carduus). — Podle Stanislava Boxana.

5. Z obce Jankovic severovýchodně od Holešova z okrajové dialektické oblasti východohanácké: *bor*, borovice (Pinus); *divina*, divizna (Verbascum); připomíná podobné názvy jinoslovanské, především ruské; *chuť*, mačka polní (Eryngium); zatím bylo doloženo jen na Valašsku (Machek, 155); *kominář*, toten lékařský (Sanguisorba officinalis); srov jinde u nás *černohlávek*, rus. *černogolovnik* a p. (Machek, 108); *kudłačka*, bika ladní (Luzula); srov. lidové *chlupaňa, chlupatica* a pod.; jinak lašské *kudłač*, angrešt; *kudłaty*, chlupatý; *poscanka*, svízel povázka (Galium); *spošč, spoščka*, vratič obecný (Botrychium); *talíře*, kopretiny (Chrysanthemum); *václavka*, astra (Aster); *žluté tulipán*, kosatec (Iris). — Podle záznamů Vladimíra Šimka.

6. Ze Studénky v bývalém opavském Slezsku na trati Praha—Bohumín zhruba mezi Suchdolem a Svinovem: *bojovnik*, meduňka lékařská (Melissa); srov. lid. č. *rojovník*, pol. *rojownik* a výklad lidových názvů (Machek, 200); *kokotek*, kohoutek (Lychnis); *kořeň sfateho Jana*, též *krevniček, krvavnik*, třezalka (Hypericum); srov. stč. *svatého Jana kořenie* a p. (Machek, 148); *kuřiřič* (kuří řiť), petrklíč (Primula; srov. Machek, 48 a 172); *dubek, všesfatnik, kryzantema, listopadka*, chrysantéma; *hadrych*, plevel, ohnice

s hořčicí (Raphanus raphanistrum); podobně podle Horečky na Frenštátsku (Machek, 60); *plucar*, dýně (Cucurbita pepo); podobně výše z horní Hané. — Podle dr. Zdeňky Sochové.

Povšechně je zajímavé, že v okrajových nářečích jsou zachována stará slova, jinde už zaniklá, nebo jejich starší znění; tak na př. starší český název pro kukuřici: *indická* nebo *turecká pšenice, turecké žito* žije podnes v nářečním slovenském *turecké žito, turkyňa* a p., nebo starší české *nyšpule* = *mišpule*, slov. *mišpuľa* v místním slovenském *nyšpuľa*; podobně v okrajových nářečích vyskytují se slova souvisící s jinými jazyky slovanskými anebo se sousedními jazyky neslovanskými; tak na př. je zajímavá ukrajinská vrstva názvů rostlinných na Valašsku, ukazující na souvislost Valašska s pastýřskou kulturou karpatskou (ukrajinskou).

Práce Machkova sleduje ovšem i cíl praktický: poučením o původu názvů snaží se pracovníkům v české a slovenské botanické teminologii ukázat, kde je možno ještě dále toto názvosloví zdokonalovat.

Co se týče pevného odborného názvosloví, snaha o ně patří až nové době. Jako základní mezník správně označuje Machek Preslovu knížku Flora Čechica — Květena česká z r. 1819. V ní připojil Presl ke každému jménu název český. Pokračováním této práce je velkolepě založený, bohužel však nedokončený Rostlinář a pak souborný, ale stručný Všeobecný rostlinopis (I—II, Praha 1846), kde vedle odborných názvů uvádí Presl i hojně českých jmen vedlejších, „národních", slovanských, mezi nimi i mnoho názvů lidových. Vedle prací Preslových a Pohlova Tentamen florae Bohemicae (Praha 1814), jednoho z Preslových pramenů pro domácí lidová jména, ještě z prvé polovice 19. stol. pochází německy psaný klíč moravské květeny od Jos. Cal. Schlossera (v Brně r. 1843), a zvláště pak z doby asi o deset let pozdější tři díla, znamenající další vývoj nebo ustalování dosavadní terminologie: Opizův Seznam rostlin květeny české (1852), Slováka Daniela Slobody, evangelického faráře na valašské Rusavě, vynikajícího matematika a botanika, Rostlinnictví (1852) a opět slovenského spisovatele, lékaře a botanika, Gustava Reusse, Května Slovenska (1853). Ocenění těchto prací podává Machek v úvodu k své studii.

Po významném díle Reussově už nebylo velkých změn v české a slovenské terminologii botanické. Podstatnější novinky přineslo teprve nejnovější dílo Josefa Dostála, Květena ČSR a ilustrovaný klíč k určení všech cevnatých rostlin (Praha 1950), kodifikující a rozhojňující dosavadní výzkumy a přinášející i hojně nových jmen. Nejpozoruhodnější novinkou Květeny Dostálovy je skuteč-

nost, že je v ní každý rod opatřen i jménem slovenským, a to péčí prof. Jána Novackého. Tím poskytuje toto dílo po prvé úplnou slovenskou terminologii pro všechny druhy našich rostlin cevnatých. Je to terminologie vcelku velmi zdařilá, opatrně postupující při tvorbě nových termínů, opírající se zčásti o terminologii českou. Plně však souhlasím se zásadní připomínkou Machkovou k terminologii Novackého: Jistě může vésti k zbytečnému nedorozumění, jestliže se v odborné terminologii slovenské a české stejným jménem označují různé rostliny nebo různé rody rostlinné; tak na př. *potočník* (v češtině rod Berula, v slovenštině Sium), čes. *andělika* (Archangelica), slov. *anjelika* (Angelica); čes. *dýně* (Cucumis), slov. *dyňa* (Citrullus) a j. Zde, myslím, moudrou dohodou obou našich odborných komisí, české i slovenské, mohlo by se dosáhnout žádoucí shody terminologické, bránící zbytečnému nedorozumění. Jinak rozumí se, že ani poměrně zdařilá a dokonalá dnešní terminologie česká a slovenská není bez některých nedostatků; sama studie Machkova ukazuje svými výklady o původu názvů na vhodné možnosti terminologických oprav. I s tohoto hlediska je práce Machkova velmi záslužná.

Jak jsme se zmínili již výše, dílo Machkovo sleduje především cíl e t y m o l o g i c k ý. Původně bylo zpracováno na základě druhého vydání Polívkova Klíče, upraveného Dominem a Podpěrou. Později hotová práce byla přerovnána a doplněna podle Dostálovy Květeny.

Co se týče postupu své práce, Machek z důvodů technických podává etymologické výklady většinou bez vědeckého aparátu, t. j. bez podrobného citování a hodnocení starších výkladů; zpravidla uvádí jen výklad, který pokládá za správný nebo pravděpodobný.

Pro uspořádání látky zvolil si správně způsob roztřídění podle rostlinných čeledí a rodů. Další třídění Dostálovy Květeny na kmeny, oddělení, třídy, řády a podčeledi Machek nepřevzal, neboť pro poslání jeho knihy zcela dobře vyhovuje jen zřetel na čeleď, do níž rostlina náleží, t. j. zřetel na skupiny vyznačující se podobností tvarovou, která je ostře odlišuje od čeledí jiných. Vždyť také názvy rostlin přenášejí se z jednoho rostlinného rodu na druhý, zpravidla jen uvnitř jedné čeledi (na př. motýlokvětých čili vikvovitých a j.); rozhodně mnohem vzácnější jsou příklady terminologických záměn mezi dvěma různými čeleděmi.

Tento referát neklade si za úkol vyrovnat se s jednotlivými bystrými a srovnávacím materiálem bohatě podloženými, střízlivými výklady Machkovými, pochopitelně ne vždy konečnými:

často ne už proto, že scházejí mnohdy ještě i materiálové předpoklady pro jejich definitivnější hodnotu; chce však především upozornit širokou obec čtenářů Naší řeči na velmi cennou a poučnou knihu Machkovu, ukazující na rozsah, povahu a původ naší lidové i odborné terminologie botanické, i vybídnout je, aby si sami podle svých zkušeností zvlášť pečlivě ověřili dokumentární hodnotu jeho díla a vynasnažili se případnými opravami nebo doplňky terminologie rostlinné z krajů českých a slovenských přispět ještě k plnějšímu a přesnějšímu poznání, zaznamenání i výkladu lidových názvů rostlinných.

U velmi hodnotné práce Machkovy jsem však postrádal jednu kapitolu, která je ovšem velmi složitá a na kterou se asi autorovi nedostávalo potřebného poklidného času: shrnující synthetický závěr, který by se vyrovnal se souborem otázek týkajících se české a slovenské terminologie rostlinné, jejího původu, charakteru, vztahu k ostatním oblastem slovníkovým a rozšíření a podal v zkratce výsledky jedinečně svědomitého a usilovného bádání autorova. S tohoto hlediska dovolil bych si připojit ke knize Machkově ještě aspoň několik všeobecných postřehů a poznámek.

Vcelku je nespornou skutečností, že se česká a slovenská lidová jména rostlin v rámci ostatní nářeční zásoby slovní projevují jako lexikální oblast zatím poměrně ještě velmi málo probádaná a téměř nevyčerpatelná: jsou rozhodně mnohem hojnější než lidové názvy zvířat a jsou ještě daleko méně zachycena a prostudována.

Rovněž je pozoruhodné, že v terminologii rostlinné bezpečných jazykových spojitostí je nesporně mnohem méně než u jmen zvířat. Názvy rostlin připouštějí totiž etymologické výklady méně často než jména zvířecí, i když jsou třeba relativně stejně starobylé, indoevropské nebo praevropské, protože bývají společně doloženy jen v malém počtu jazyků. To platí na př. i o výše uvedené prastaré slovanské terminologii stromů. Podobně i u jiných rostlin překvapuje množství názvů etymologicky více méně nejasných, ba i zcela záhadných. To platí na př. o jménech rostlin jako *proso*, *jmelí*, *koukol*, *chrpa*, *pupava*, *orsej*, *brslen*, *kokoška*, *třezalka*, *křivatec* a j. i o umělých názvech Preslových a j., jako *tařice*, *tořice*, *zimostráz*, *protěž* a p.

Jinak však jako jména zvířat i lidové názvy rostlin charakterisuje — jak dokumentárně vyplývá z přečetných dokladů v knize Machkově — jedinečné bohatství tvoření synonymních, obrazných, metaforických názvů v nejširším slova smyslu, výrazů obrazně nebo zvukově expresivních, které vznikaly nejrozmanitějšími způsoby, nejednou i z rozhovoru matky s dítětem, t. j. z řeči dětské. Někde

možno zachytit etymologickou souvislost takových slovních novotvarů, jinde běží o spontánní zvukomalebné tvoření nebo deformaci starých neprůhledných slov rozmarnou hříčkou nebo souhrou hlásek, vymykající se normálnímu hláskoslovnému vývoji. Sem patří názvy jako *pampeliška* (*pampališka*, *pampuliška*, *pampeluška*, *pamprléška*, *pamprlica* a p.), v nichž jen zasvěcený etymolog poznává původní staročeské a dosud v některých našich nářečích zachované *pleška*, to jest rostlina připomínající mnišskou hlavu, kněžskou pleš (Machek, 233); *puškvorec* (staročeské *prustvorc*, *prsné kořenie*, nářeční *prustvorec*, *pruškvorec*, *bruškvorec*, *bluškvor*, *proškorec*, *piškvorec*, *šišvorec* a j.) z něm. *Brustwurz* (Machek, 300 a 301); etymologicky záhadný *heřmánek* (sloven. *hermánok*, *hermančok*, *harmánok*, *harmanček*, *harmún*, *armanček*, *marmíček*, mor. *hřmění*, *řmnění* a j.; Machek, 244 a 245).

Jako v jiných úsecích lidového slovníku i v lidovém názvosloví rostlinném bylo by možno rozlišovat typy slovní poměrně pevné, stálé a typy se značnou slovní proměnlivostí, ať s různými deformacemi starého názvu, anebo s větším nebo menším počtem synonym ať (relativně) skutečných, užívaných na stejné nářeční oblasti, nebo krajových, t. j. rozdílných podle krajů.

Jistě by se ukázala spojitost názvů pevných, neproměnně stejných pro velké jazykové a nářeční celky s užitečností, důležitostí a hospodářským významem rostlin jimi vyznačených. Klasickým příkladem takového od pravěku věrného, pevného zachovávání názvů jsou jména starobylých stromů evropských, které jsme uvedli výše. Ať jde o dub, lípu, jasan a p., už pravěký člověk dobře znal a rozlišoval tyto stromy, jakost jejich dřeva, zvláštní možnosti jejich využití a pod. Proto zůstávají po celá staletí, ba tisíciletí tyto názvy bez proměny a jsou nespornou součástí základního slovního fondu. — Ovšem jinak je tomu u plodin, rovněž hospodářsky velmi významných, které se k nám však dostaly podobně jako do jiných evropských zemí v době novější, jako jsou *brambory*, *kukuřice*, *pohanka* a j.; ty — především *brambory* — vykazují hojně krajových synonym, v nichž se často obráží i cesta, kterou k nám pronikly. Opět je to skutečnost známá i z jiných jazykových oblastí evropských.

Na druhé straně u mnohých rostlin nacházíme velké bohatství a rozmanitost nářečních názvů: představují se tedy jako slova nestálá nebo proměnlivá. Obyčejně — ve shodě s obdobnými poměry na jiných úsecích lidového slovníku — se soudí, že u rostlin stejně jako u zvířat nejpříznivější podmínkou pro velkou rozmanitost názvů je okolnost, že běží o rostliny, které prostého člověka poměrně málo zajímají, že nejsou ani užitečné, ani škodlivé nebo

nebezpečné, nemají žádného vztahu k hospodářství, nemají žádný význam pro venkovského člověka a jeho potřeby, jsou tedy pro něho bezcenné. Nezájem o ně nebo lhostejnost k nim se projevuje výrazy přibližnými nebo neurčitými, proměnlivými podle nářečí anebo i v témže nářečí podle jednotlivých individuí proti jedinečným a přesným názvům v jiných případech. Ovšem vedle tohoto malého zájmu venkovského člověka o některé rostliny vedou ke zvyšování počtu místních synonymních názvů velmi pravděpodobně i jiné okolnosti: pojmy některých rostlin patří rozhodně k pojmům, k nimž se připojují vedlejší odstíny, vyplývající buď ze světa představ smyslových, především z jejich dojmu optického, že jsou na př. příliš nápadné, tak na př. *blatouch* a podobně i *pryskyřník* nebo *upolín*, svítící přímo svými květy, z odkazu elementární mythologie, že běží o rostliny magické, léčivé a p., anebo z pocitu hodnocení; rozhodně k proměnlivosti slov vede i skutečnost, že jsou už mluvícímu nejasná nebo neprůhledná. Co vedlo na př. přímo k obrovské variabilitě názvů sedmikrásy (Bellis)? Jistě je to i její bezcennost, možná i její Machkem předpokládaný starý název **stokrátka*, který se stal časem neprůhledný, podoba květu, lidová pověra, soudící z množství „chudobek" na jaře na neúrodný hladový rok a p. (Machek, 237 n.). Anebo podívejme se na bohatství názvů u kopretiny bílé (Chrysanthemum), kde bychom doklady Machkovy (na s. 246 n.) ještě mohli rozhojnit názvy tam neuvedenými, jako *kravský, volský* nebo *buličí voko*; *bochníčky, talířek, sluníčko, panská tráva*, (*velká*) *chudobka, kačenka, beraník, mládenec, vdova, lejthar, panský lejthárek* a j.; zde opět nesmírnou proměnlivost názvu můžeme vysvětlit několika z výše uvedených činitelů. Anebo z bezpočtu jiných dokladů uveďme ještě alespoň jeden, lidové názvy pro *ocún*, jejichž proměnlivosti můžeme s Machkem velmi dobře porozumět: 1. starobylý název *ocún* (z **otjunъ* omlazující se, kvetoucí na podzim, kdy ostatní příroda odumírá) se stává nesrozumitelný; odtud vznikají deformace jako na Litomyšlsku *bacoun*; 2. rostlina je nápadná a) pozdní dobou květu; odtud názvy *jasienka, jesenka, mrazová sestrica*; b) podobou rostliny, když kvete, že nemá listy: *naháč, naháček, nahál, nahálek, nahá ženská, holopanna*; c) jarní dobou plodů a jejich podobou: *barani kuľe, bujakovo* (= býkovo) *vajce*; d) tím, že její květy jsou na lukách samy, jako osiřelé: *sirotka, sirôtka*; e) jedovatostí: *hadula* a j. (Machek, 264).

To bylo jen několik ukázek širších jazykových výhledů a souvislostí, vyplývajících ze zajímavé a podnětné práce Machkovy.

Machkovo dílo Česká a slovenská jména rostlin má rozhodně základní význam pro všestranné poznání naší lidové i odborné

terminologie rostlinné, poskytujíc cenná poučení nejen jazykozpytcům, nýbrž i botanikům, majícím na mysli stálý rozvoj svého vědeckého názvosloví. Nadto ještě ukazuje na nevyčerpatelnou, věčně živou tvůrčí účast českého a slovenského lidu na tvoření našeho slovníku. Jak rádi bychom uvítali studii o českých a slovenských jménech zvířat jako velmi potřebnou paralelu k práci Machkově. Věřím, že málokdo by byl k tomuto úkolu tak povolán jako autor průkopnické práce o českých a slovenských jménech rostlin.

ZAOSTATI, ZAOSTÁVATI

JOSEF FILIPEC

V poslední době setkáváme se poměrně často se slovesy *zaostati*, *zaostávati* nebo s jejich zápornou podobou *nezaostati*, *nezaostávati*. Tato skutečnost neunikla pozornosti našich čtenářů, a žádají nás proto, abychom jim vyložili původ, tvoření a význam těchto sloves, jakož i jejich poměr k jiným slovům a výrazům podobného významu. Je to tím naléhavější, že se o nich nemohou poučit v žádném ze slovníku současné češtiny. Vášův—Trávníčkův slovník tato slovesa neuvádí, akademický Příruční slovník jazyka českého přináší ve vycházejících sešitech teprve hesla s písmenem *V*. Rukopis Příručního slovníku, připravený a uložený v Ústavu pro jazyk český, tato slova už stručně zachycuje.

Jaký je původ těchto sloves? Názor, že snad byla převzata z ruštiny, nemá podkladu. V ruštině odpovídají slovesům *zaostat*, *zaostávat* slovesa *otstať*, *otstavať*, která svým původem sice s českými slovesy souvisí, tvořením však jsou jiná. Je sice pravda, že ruská slova, blízká svou zvukovou podobou slovům českým, mohou do jisté míry napomáhat k jejich vybavení, toto působení je však jen vnějškové a druhotné.[1] Prvotní vliv je tu však nepochybně jiný.

Uvědomme si, že vedle sloves *zaostat*, *zaostávat* je též přídavné jméno *zaostalý*, které je u nás zcela běžné a vžité. Vyskytuje se v typických spojeních *zaostalý člověk*, t. j. člověk ne dost vzdělaný a pokrokový nebo též zanedbaný, dále *zaostalé obyvatelstvo*, t. j. bránící se pokroku, *dítě tělesně zaostalé*, t. j. nevyvinuté, a přeneseně také *zaostalá výroba*, t. j. taková, která nedosáhla potřebného rozvoje. Obě slova, *zaostalý* i *zaostati*, ovšem spolu

---

1 *Velký rusko-český slovník* uvádí už v 2. díle z r. 1953 pod slovy *otstavať* a *otstať* také ekvivalenty *zaostávat* a *zaostat*.

těsně souvisí. Jungmannův slovník je ještě neuvádí, nalézáme je teprve ve slovníku Kottově. V pátém dílu tohoto slovníku z r. 1887 se uvádějí obě slova jako původem slovenská a s doklady ze slovenštiny. Jen u slova *zaostalý* je jediný český doklad. Kottovo označení je správné. Slovesa *zaostať*, *zaostanem* a *zaostávať*, *zaostávam* jsou dodnes běžná ve spisovné slovenštině,[2] stejně jako přídavné jméno *zaostalý*, svým původem zpřídavnělé příčestí minulé. Na př. slovenský mluvčí prohlásil o zakladateli české moderní vědy, Josefu Dobrovském, že ve svém úsilí o vědecký pokrok nikdy nezaostal (t. j. že nezůstal vývojově pozadu, neopozdil se), ale stále usiloval o vědecký pokrok. Je pochopitelné, že sousedství a těsný styk Čechů a Slováků, od r. 1948 také ve společném státě, se projevuje též vzájemným působením v oblasti slovní zásoby. Vedle mocného a známého vlivu češtiny na slovenštinu můžeme zjistit, zvláště v poslední době, i případy vlivu opačného, vlivu slovenštiny na češtinu. Některá slova se přejímají, jiná, zvláště ta, která jsou stejného původu a jenom hláskově rozdílná, se sbližují a navzájem přizpůsobují.[3]

Nemůžeme s jistotou tvrdit, že v slovníkovém materiálu Ústavu pro jazyk český jsou zaznamenány všechny případy výskytu slov *zaostat*, *zaostávat* a *zaostalý*, ale ty, které známe, dávají tento obraz: První český doklad užití máme u přídavného jména *zaostalý*. Je z časopisu Ruch z r. 1879 ve spojení *duševně zaostalý*[4]. První doklad slovesa *zaostati* máme z r. 1886 od Josefa Holečka. Už tento časový poměr ukazuje, že slovo *zaostalý* se mohlo vzít dříve než vlastní sloveso. Bylo to možné tím spíše, že přídavného jména *zaostalý* se užívá od začátku ve stejném významu jako dnes, kdežto u slovesa *zaostat* došlo ještě k významovému posunutí. S hojnějšími doklady obou slov se pak setkáváme až v druhém desítiletí dvacátého století, při čemž doklady slova *zaostalý* jsou zase starší.

A nyní ještě k významovému posunutí tvarů slovesa *zaostat*. Toto posunutí bude názornější, srovnáme-li první doložené užití slovesa s jeho užitím pozdějším. V uvedeném dokladu z Josefa Holečka z r. 1886 se mluví o dvou jezdcích na koni. První z nich ztrácí za rychlé jízdy zápisník, ale myslí si: „Vždyť on jej Vuksan zdvihne a zaostane ještě víc“ (Rozmanité čtení, řada druhá). Tu má tedy sloveso konkretní význam ‚zůstat vzadu, opozdit se,

[2] V. též Mir. K á l a l, *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí* 1924 a Peter T v r d ý, *Slovenský frazeologický slovník* 1931 (*zaostalý*, *zaostať*, *zaostávať*).

[3] Srov. *Jazykový koutek Čs. rozhlasu* (První výběr) 1949, s. 168n.

[4] Je to týž doklad, který uvádí ve svém slovníku Kott.

pokud jde o umístění v prostoru za někým‘. Tento význam je zcela ve shodě s tvořením slovesa, které se skládá z přepony *za-* a slovesa *ostat*, znamenajícího totéž co *zůstat*. Sloveso *ostat*, kterého se užívá v češtině řidčeji v literatuře, je právě běžné ve spisovné slovenštině a v některých moravských nářečích. I toto sloveso je ovšem odvozené. Jeho základem je sloveso *státi*, *stanu*, vyskytující se i v jiných odvozeninách, na př. *zůstat*, *přestat*, *nastat*.

Další užití slovesa *zaostat* známe zatím až z Turbiny K. M. Čapka-Choda z r. 1916. Hrdinka Tynda tam říká své sestře: „No vidíš, Máninko, jak jsi svým studiem zaostala, že nechodíš mezi děvčata.“ Tu už je sloveso nikoli v konkretním významu, nýbrž ve významu přeneseném a znamená ‚ustrnout, zastavit se, opozdit se ve vývoji‘. A v tomto významu právě proniká hojně v poslední době. Je to jistě mimo jiné i proto, že na některých čelných místech veřejného a politického života stojí dnes v našem státě Slováci, od nichž se sloveso šíří i k Čechům. Vyskytuje se jednak v dokonavé podobě *zaostat*, jednak v nedokonavém tvaru *zaostávat*. Uvedeme příklady z denního tisku: „Zaostávání v plnění plánu bude překonáno“ (Zemědělské noviny z r. 1952). Nebo: „Jak se vypořádat s tím, že růst produktivity práce zaostává za růstem mezd a platů?“ (Rudé právo z r. 1951). Nebo v knize Bouřlivý rok 1905 od Antonína Zápotockého se praví: „Tak Kačenka i ve škole zaostala“. — V dokladech z poslední doby můžeme sledovat, že tato slovesa nabývají významu přeneseného, podobně jako jsme to viděli u přídavného jména *zaostalý*, t. j., že se jich užívá nejen ve spojení s podmětem životným, nýbrž i neživotným. Na př. v Literárních novinách (v článku Fr. Götze z r. 1953) čteme: „Drdova komedie .... je dalším vítězstvím naší soudobé dramatiky. Je to tím radostnější, že je v oblasti, která začínala už trochu zaostávat.“ — Nejčastější vazebná spojení, ve kterých se slovesa vyskytují, jsou spojení *zaostat*, *zaostávat za něčím*, *za někým*, *v něčem*, *s něčím*.

Při výkladu o slovesech *zaostat*, *zaostávat* si musíme všimnout ještě jedné důležité otázky. Někteří naši čtenáři a posluchači Jazykového koutku projevili názor, že tato slovesa můžeme jako zbytečné novotvary nahradit výrazy *opozdit se*, *ustrnout*, *zastavit se ve vývoji*, *zůstat pozadu za někým* a ovšem i příslušnými jejich nedokonavými podobami. Ukázali jsme už, že slovesa *zaostat*, *zaostávat* nejsou tak nová, ale naopak, že mají v jazyku už své domovské právo. Pokud jde o jejich výrazy souznačné, jejich význam se buď přesně nekryje s významem těchto sloves, nebo tu máme spojení několika slov, před nimiž obyčejně dáváme přednost výrazům jednoslovným.

Hledáme-li slovesa významově nejbližší k slovesům *zaostat, zaostávat*, pak jsou to nepochybně slovesa *opozdit se, opožďovat se.* Základní význam těchto sloves je sice časový — můžeme se na př. opozdit cestou do práce nebo opozdí se nám vlak —, ale vedle toho je u nich i význam další, který vystihuje akademický Příruční slovník jazyka českého slovy: „zůstati, zůstávati pozadu ve zdárném, žádoucím vývoji, zvl. duševním". Zhruba stejný význam se vyvinul z původního konkretního významu i u sloves *zaostat, zaostávat.* Totéž vidíme i u odvozenin od sloves *opozdit se, opožďovat se*, na př. u jmen *opoždění, opožděnost, opožděný* a *opožděnec.* U odvozenin bývají totiž obvykle některé významy slov zřejmější. Tak u Antala Staška najdeme větu, kde se mluví o „opožděnosti a nepokrokovosti", t. j. zaostalosti „obecní správy". Významovou blízkost vidíme také na př. mezi přídavnými jmény *opožděný* a *zaostalý.* Doložíme to větou z Johnova Pampovánka (2. vydání z r. 1949): „...to dítě jest pouze zanedbané a ve všem velmi opožděné".

Sloves *opozdit se, opožďovat se* můžeme užít buď ve spojení *opozdit se, opožďovat se ve vývoji, vývojově*, nebo s vazbou *opozdit se, opožďovat se za někým, za něčím, opozdit se s něčím* — rozumí se také ve vývoji. Na př. v dokladu z Mladé fronty z r. 1951 čteme: „Proti minulému roku stoupla výroba v těch úsecích, kde jsme se s plněním plánu opozdili". V těchto případech můžeme mluvit plným právem o slovech souznačných, o synonymech, tím spíše, že i sloves *zaostat, zaostávat* se užívá ve stejných spojeních jako sloves *opozdit se, opožďovat se.* Ovšem u těchto sloves přece jen vždy proniká základní význam časový, který možná právě potlačuje jejich užití tam, kde jde o vyjádření významového znaku opoždění vývojového, nikoli časového. V těch případech je pak vhodnější užít sloves *zaostat, zaostávat* ve shodě s jejich základním významem, jak jsme jej tu vyložili.

Jinými souznačnými výrazy jsou tu spojení *zůstat, zůstávat pozadu, vzadu, za někým*, pokud je jich užito ve významu přeneseném. Že tu jde vskutku o synonyma, to můžeme doložit přímo z textu: „Kdyby se naše odborové hnutí slovenské mělo opožďovat a zůstávat pozadu, nebyla by to škoda jen pro slovenský pracující lid" (Antonín Zápotocký, Nová odborová politika, 1948). Určili jsme už souznačnost výrazů *zaostat* a *opozdit se* a jejich nedokonavých protějšků, nyní tedy vidíme dalšího člena této synonymické řady. Nejde však jen o určení tohoto dalšího člena, ale hlavně také o jeho poměr k členům ostatním. Tento poměr zjistíme tak, že zkusíme slovo každé věty nahradit jeho synonymem, že tedy výrazy navzájem porovnáme. Na př. Alois Jirásek praví: „Národ

za sto let pokročil tak, že ve vzdělanosti nijak nezůstal za jinými i pokročilými sousedy svými.“ Vzájemné srovnání sloves nám ukáže, že výraz *zůstat pozadu* atd. je významově velmi blízký slovesu *zaostat* — jejich základní význam je týž ve smyslu prostorovém —, že však sloveso *zaostat* je proti slovesům *zůstat pozadu* a *opozdit se* intensivnější, důraznější. To si můžeme ověřit i naopak, zkusíme-li nahradit sloveso *zaostávat* výrazem *zůstávat pozadu*, na př. v dokladu ze Světa práce (1953): „A proto veškerá práce odborových organisací v soutěžení musí být zaměřena k tomu, aby se ti, kdož zaostávají, dostali na úroveň nejlepších.“— Souznačné výrazy, které jsme uvedli, jsou tedy složené, víceslovné a mluvčí dávají před nimi pochopitelně přednost výrazům jednoslovným a také výraznějším.

S hlediska významového není nedůležité všimnout si ještě rozdílu sloves *zaostat, zaostávat* proti spojením *být, stát se, zůstat zaostalým*, která se zdají na první pohled takřka významově totožná. Rozdíl nám vysvitne z věty Marie Pujmanové, obsahující povzdech dospívající dcery nad matkou: „Teď teprve vidím, jaká je maminka zaostalá. Abych si věčně čistila zuby a nehty, to věřím, na to ji užije. Ale aby se mi postarala o nějaké dospělejší šaty, to ne.“ (Svítání, 2. vydání z r. 1949). — Nahradíme-li tu spojení „je zaostalá“ slovesem, tedy maminka „zaostává“, vidíme, že slovesný výraz vyjadřuje průběh činnosti, která vůbec nevylučuje změnu k lepšímu v tom smyslu, že ten, kdo dnes zaostává, může zítra vyniknout, stát se pokročilým a pod. Naproti tomu jmenný výraz vyjadřuje trvalý stav, po případě trvalou vlastnost osoby, která je duševně nebo tělesně postižená, nevyvinutá nebo neschopná.

Zhodnocení souznačných výrazů nám tedy ukazuje, že některé z nich jsou od sloves *zaostat, zaostávat* vzdálenější, jiné však že jsou jim velmi blízké, ovšem nikdy ne tak, že bychom tu nemohli postihnout aspoň jemný rozdíl významový nebo větší citovou intensitu a výraznost. Okolnost, že jazyk má pohotově několik výrazových možností, není nijak na závadu. Víme, že se jich využívá a může vhodně využít k slohovému odstínění projevu.

Závěrem lze říci, že slovesa *zaostat, zaostávat*, přejatá ze slovenštiny, jsou náležitou součástí dnešní spisovné slovní zásoby. Není tedy třeba, abychom se jim z přílišné úzkostlivosti vyhýbali.

K CHARAKTERISTICE PŘECHODNÉ NÁŘEČNÍ OBLASTI ČESKOMORAVSKÉ A VÝCHODOČESKÉ

SLAVOMÍR UTĚŠENÝ

Dnešní nářeční stav ve vlastní českomoravské přechodné oblasti na Českomoravské vrchovině a v oblastech, jež s ní sousedí, zjišťuje především Dotazník pro česká nářečí jihovýchodní. Tento dotazník byl v roce 1948 rozeslán do všech okresů po obou stranách bývalé zemské hranice a zpracovává se nyní v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český. Rozsah oblasti jihovýchodních nářečí jsme si tu už zhruba vymezili v úvodu k článku *O dnešním stavu hranice typu kaše / kaša* (Naše řeč 36, 1953, s. 91n.). Z tohoto úvodu, jakož i z připomínek Kopečného k uvedenému článku (Naše řeč 36, 1953, s. 219) je zřejmé, že základní ráz oblasti je dán její přechodností mezi skupinou českých a moravských nářečí.

Přecházíme-li postupně z Čech na Moravu, pozorujeme tu především základní rys této přechodnosti, totiž pozvolné přibývání a stále častější a pravidelnější užívání jednotlivých moravských nářečních znaků směrem k východu. Jinak řečeno, dostáváme se tu z relativně jednotné, více méně obecně české jazykové oblasti do stále vyhraněnější nářeční oblasti jednotlivých místních dialektů moravských. Je tu však dále potřeba počítat i s tím, že tu vedle toho zůstává zejména v archaických vrstvách při severním a jižním okraji českomoravského jazykového území více méně zřetelný výraz starší příslušnosti všech těchto jednotlivých dialektů buď k severní, nebo k jižní okrajové skupině českých i moravských nářečí. Toto dělení, o kterém víme dosud poměrně málo, ač bylo ve starších dobách nesporně velmi důležité, jde zhruba napříč přes celkovou nářeční hranici českomoravskou. V centrální oblasti Českomoravské vrchoviny, především v okrese žďárském, se tu pak tedy setkávají jednak formy české a moravské, jednak formy severovýchodní s jihozápadními.

S mnoha takovýmito jevy pak počítal právě i náš dotazník. Vedle základních jevů „českomoravských" jsou tu i jevy, které do naší oblasti zasahují buď z českého severovýchodu (jako je neslabičné *u* ve slovech *prauda*, *šeucouskej*), nebo z českého jihu (jako je tomu s výslovností slabik *bjí-*, *pjí-* ve slovech *bjílí*, *pjívo*); nepočítá se tu však zpravidla přímo s jevy vyloženě hanáckými (případy jako 4. pád *rebu*, *rêbô*, *rəbo* a pod.), neboť tento dotazník byl určen pro nářečí česká.

Není tedy divu, že mapování výsledků dotazníkové akce je pak

v této oblasti často velmi složité. Následující čtyři kapitolky nám snad nejlépe ukáží složitý ráz jazykových jevů na celém tomto území, zvláště uvážíme-li, že materiál, který je v nich vyložen, byl získán mapováním pouhých dvou otázek dotazníku, jež se týkají v základě jen jednoho jazykového jevu, totiž 7. pádu jedn. čísla podstatných jmen typu *práce*.

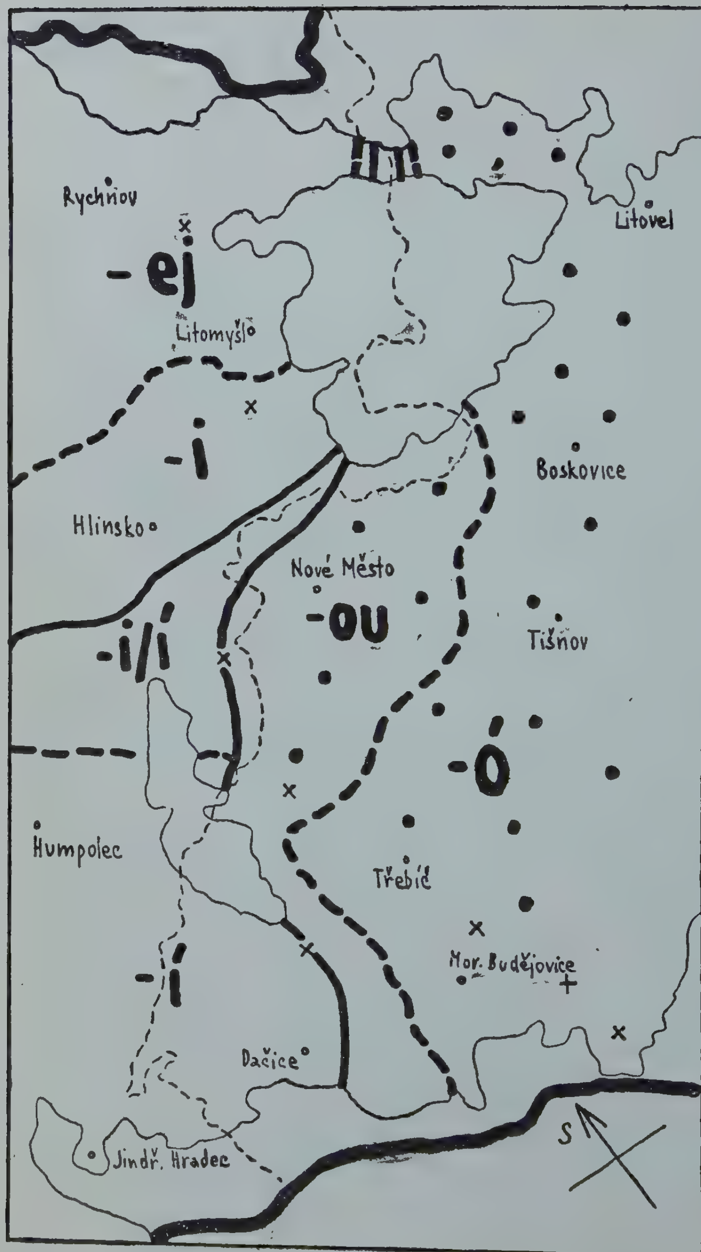
1. Podoby 7. p. jednotného čísla typu *práce*: *prácí/práci/prácej/prácou/prácó.*

Tento jev patří nesporně mezi ty případy, kdy nám už odpovědi na otázku po jediném nářečním jevu ukáží celkový charakter a vzájemné složité vztahy všech nářečních oblastí, jež byly do sítě našeho dotazníku zahrnuty. Základních podob 7. pádu jedn. čísla typu *práce* je tu celkem pět: V Čechách máme vedle obecně českého *s prácí* též zkrácené *s práci* a dále podobu *s prácej*, což je jeden ze základních tradičních nářečních znaků českého severovýchodu. Čtvrtý tvar *s prácou* je tu vlastní přechodným českým nářečím na moravské půdě a konečně pátá podoba *s prácó* je po výtce hanácká. (Spisovná podoba *s prací*, která zachovává původní zkrácené *-a-* ve kmeni, se ovšem nevyskytuje v lidovém jazyce ani tady.)

Hranice všech těchto podob jsou zakresleny do naší mapky č. 1, podle níž je také možno učinit si aspoň přibližnou představu o rozloze zkoumaného území: ohraničení této mapky je zároveň hranicí území, kam až byl náš dotazník rozeslán. Tato první mapka pak zároveň aspoň přibližně vyjadřuje ve své základní linii *-í/-ou* obvyklou hranici českomoravskou (srov. naši mapku v uvedeném článku v loňském ročníku Naší řeči na str. 92).

Rozdíly mezi těmito nářečními podobami nevznikly jistě najednou, nýbrž vznikaly postupně. V zásadě tu stojí proti sobě česká podoba přehlasovaná a moravská podoba bez přehlásky, tedy *s prácí* (*-i, -ej*) proti *s prácou* (*-ó*): Tvar *prácou* (*prácó*) je aspoň v části moravského území jistě přímým pokračováním obecného stavu před provedením přehlásky *u* > *i*, *ú* > *í*. Staročeské *s tú prácú* dalo tak na Moravě po změně *ú* v dvojhlásku *ou* podobu *s tou prácou* (po případě *s tó prácó*), kdežto v Čechách tu došlo napřed k přehlásce *ú* > *í* (*s tú prácú* > *s tú prácí*), a teprve pak k difthongisaci *ú* > *ou* (případně také *í* > *ej*, která však byla i v přehlasovaných koncovkách měkkých vzorů provedena důsledně jen v oblasti severovýchodní). Starší podoba *s tú prácí* dala tedy obecně české *s tou prácí*, na severovýchodě Čech pak *s tou prácej*.

č. 1

I.
Tvary instr. sg. typu *práce*: prác*ej*/-*i*/-*í*/-*ou*/-*ó*

II.
× = ves
+ = vesňica
● = ďeďina

(vždy 1 značka pro údaj ze tří obcí)

Nepřehlasovaný moravský tvar *s tou prácou* se pak v dalším vývoji šířil i do území, kam původně přehláska *ú > í* pronikla, jsa podporován paralelními koncovkami u vzorů tvrdých: podoba *s tou prácou* vznikala tu tedy za starší *s tou prácí* analogicky podle případů jako *s tou dobou* a pod. Obdobná analogie působila v tomto pádě i u měkkých vzorů zájmen *s ňou, s našou,* ale vlastně také u všech ostatních „moravských" koncovek měkkého sklonění v celé této přechodné oblasti: v 1. pádě vznikl tak tvar *práca* za české *práce,* ve 4. pádě *prácu* za české *práci* atd. Analogická koncovka *-ou* u typu *prácou* přitom dosáhla ze všech jednotných skloňovacích koncovek tohoto vzoru největšího rozšíření z centra Moravy směrem na západ a tvar *prácou* tu pronikl ještě poněkud dále než tvar *prácu* a zvláště než tvar *práca.*

Rozhodnout přesně s konečnou platností otázku, kdy je tvar *s tou prácou* a pod. přímým hláskovým pokračováním původní formy *s tú prácú,* je ovšem velice nesnadné, ne-li nemožné. Jakýmsi vodítkem (v podstatě dnes jedině uznávaným) nám tu může být stav přehlásky *u > i, ú > í* uvnitř nářečních slov: kde je tu dnes podoba *Jura, klučka,* tam vznikl tvar *prácou* pravděpodobně foneticky, kde je podoba *Jíra, klička,* tam vznikl spíš analogicky. Není však vyloučeno, že působení tvarové analogie bylo překážkou pro pronikání přehlásky do koncovek měkkých vzorů hned od počátku a že se tu tedy tvar nepřehlasovaný nemusel analogicky znova zavádět až teprve později. Na př. v případě přehlásky *a > ě* se předpoklad pozdějšího nového zavedení tvaru *práca* po provedení přehlásky téměř na celém hanáckém území setkává s tou potíží, že totiž severní část centrálního hanáckého území, na sever od čáry Boskovice, Náměšť, Šternberk, tuto „restituci" neprovedla, ač se tu jinak všechny obecně moravské znaky drží daleko pevněji než na celé západní Moravě. Tento fakt a všechny případy obdobné nelze tuším vysvětlit jinak než různou dobou vzniku jednotlivých hranic a různou historickou situací v těchto dobách: hranice typu *kaša* je jistě starší než u typů *kašu, kašó, kašo!* Důvody, které uvádí Kopečný v odezvě k našemu článku o typu *kaša* na podporu předpokladu o pozdějším analogickém novém zavedení tvarů nepřehlasovaných, nevylučují pak nikterak možnost právě opačnou: Uvádí-li Kopečný, že koncovka *-e* nezasahuje u typu *kaše* tak daleko na hanácké území jako u zájmena *naše, vaše,* nemusí to být (v souhlase s jeho tvrzením) dáno jen tím, že pro tvarovou analogickou restituci u zájmen tu nebylo takové opory jako u substantiv, nýbrž spíše naopak tím, že tu ze stejného důvodu nemohly starší zájmenné koncovky u typu *naša, vaša* klásti postupující přehlásce takový odpor jako typ *kaša* hned od začátku. Situace tu rozhodně není tak jednoznačná, jak se až dosud mělo za to, a musíme tu právě u přehlásek *a > ě* a *u > i* počítat s obrazem daleko složitějším. Snad budeme moci brzy aspoň pro otázku vývoje přehlásky *a > ě* uvést několik zajímavých a vcelku

dost přesvědčivých dokladů z našeho mapového materiálu, z nichž vyplývá zcela rozhodně aspoň ta skutečnost, že se tu naprosto jinak v podrobnostech chovala Morava jihozápadní (t. j. v podstatě oblast brněnského a hlavně znojemského typu hanáčtiny) a Morava centrální (t. j. hanáčtina olomouckého kraje). I v dnešním článku se k těmto otázkám ještě dostaneme, zejména při rozboru hranice typu *pod zemi/pod zemňó* v třetí kapitolce.

Obdobná tvarová analogie pracovala na severovýchodě Čech ve prospěch typu *s prácej*. Tvar *s prácej* vznikl totiž původně jen tam, kde k tomu byly fonetické podmínky, t. j. jen po ztvrdlých souhláskách jako *s prácí* > *s prácej*, *s kůží* > *s kůžej*, *za kaplí* > *za kaplej*; později se však šíří koncovka *-ej* za původní *-í* též analogicky a vznikají tu tvary jako *s Marijej*, *s kosťej* atp. V ostatních Čechách zvítězil analogický princip opačný — k difthongisaci koncového *-í* tu nedocházelo vůbec. Zkrácená koncovka *-i* u podoby *s práci* je pak pravděpodobně dost mladá a její rozšíření souvisí zřejmě s celkovým rázem středočeské polodlouhé a kolísavé výslovnosti původně dlouhých koncovek, na př. *domú* i *domu*, *viďíš* i *viďiš*, *staveňí* i *staveňi* a pod. Krátká podoba dnes v středních Čechách převládá a původní dlouhá podoba *s prácí* se udržuje pevně jen v Čechách jihozápadních. Z jazykově zeměpisného hlediska se tak znova potvrzuje takt, že střední Čechy tvoří s českým severovýchodem širší celek, který v dnešní době při vytváření obecně českého jazykového typu stojí jako relativně jednotná varianta proti oblastnímu typu jihozápadnímu. Bližším rozborem této otázky se bude zabývat následující kapitolka, která je věnována právě vzájemnému vztahu podoby *s prácej* a *s práci* ve východních Čechách.

2. Vývojový poměr typů *s prácej/s práci* ve východních Čechách.

Náš dotazník se na tyto tvary ptá vcelku dvakrát.

V otázce 2d jsou uvedena tři hesla v těchto podobách:

Říká se u vás:

za vesnic**í** za vesnic**i** za vesnic**ou**

nebo se užívá těchto tvarů vedle sebe? Podtrhněte!

(Podobně je tomu i s hesly *s naší, vaší slepicí* . . ., *s ní* . . .)

V otázce 24a tu pak zase čteme podoby:

s prac**í** s práce**j** s prác**ou**

(a stejně tak u hesel *s tou nůší, s kůží, za kaplí, s mastí, pod zemí* — s dodatečnou prosbou: *Uveďte, zní-li některé z těchto slov ještě jinak!*)

První otázka tedy zjišťuje vedle podoby nepřehlasované (*vesnicou*) výslovně i poměr mezi dlouhým a krátkým *-i* v zakončení českého instrumentálu (*vesnicí/vesnici*); severovýchodní tvar na *-ej* (*vsej*) je tu však pominut. Druhá otázka naopak uvádí základní tvar oblasti severovýchodní (*prácej*) a o kvantitu zájem nemá; dokonce se tu uvádí přímo jen spisovný tvar *s prací.* (Na hanáckou podobu *prácó* se, jak už jsme řekli, výslovně neptá žádná z obou otázek.) V odpovědi na tyto otázky jsou pak u dobře vyplněných dotazníků zatržena hesla v těch podobách, v kterých se v jednotlivých obcích naší oblasti opravdu vyskytují, a podle toho pak můžeme hranici podob, na něž se dotazník přímo ptá, zjistit poměrně přesně. V první otázce to tedy bude hranice *-í/-i//-ou*, ve druhé otázce hranice *-í/-ej//-ou.*

Ukáže se nám tu však přitom také životnost těch nářečních podob, které v našich otázkách přímo uvedeny nebyly, přestože na daném území žijí a jsou tu zcela běžné: pečliví vyplňovatelé je do dotazníku prostě dodatečně připisují, ať už k tomu byli vyzváni (jako je tomu u druhé naší otázky), ať se tak děje spontánně (jako v případě prvním). V první otázce nám tak hodně dotazníků ze severovýchodních Čech pochopitelně zaznamenalo navíc i tvar *za vesnicej* (*za vsej*), i když nebyl výslovně uveden, a stejně tak byl zase v odpovědi ke druhé otázce hojně připisován neuvedený tvar *s práci.* Podle toho pak, jak často takové tvary uvádějí vyplňovatelé sami, můžeme se značnou pravděpodobností zjišťovat životnost daných nářečních jevů.

Nelze ovšem zpravidla podle těchto dat vésti nějakou přesnější hranici, a tak tu bohužel nemůžeme spolehlivě vytyčit ani dnešní stav česko-hanácké hranice mezi typem *prácou* a *prácó*, ač by to do této souvislosti patřilo, prostě proto, že se náš dotazník na tvar *prácó* výslovně neptal. Hranice, kterou tu uvádíme na našich mapkách, je tedy jen přibližná a bude se jí muset věnovat ještě zvláštní pozornost. Především je na to pamatováno v Dotazníku pro nářečí hanácká, který se právě začíná zpracovávat na brněnském pracovišti našeho ústavu; podle našeho materiálu se dá prozatím říci jen to, že na celém západě Moravy hanácký typ značně frontálně ustupuje.

Na mapách tak míváme v těchto případech dvě věci: 1. poměrně přesné hranice, kam až sahají jevy, na něž se dotazník výslovně ptá, 2. živá jádra území, kde se velmi intensivně projevují jevy, které dotazník výslovně neuvádí, které však zaznamenávají ve svých odpovědích vyplňovatelé sami navíc.

Pokud jde o instrumentál singuláru typu *práce* na přechodném území českomoravském, byli jsme o dnešním stavu zpraveni ještě důkladněji proto, že se na tento jev ptal dotazník dvakrát, a to

po každé jinak, takže tu máme možnost srovnat obojí výsledky. Výsledný obraz nám přitom umožňuje vniknout i do dynamické vývojové perspektivy tohoto jevu. Týká se to zejména oblasti východních Čech, kde se vedle sebe vyskytuje nářeční tvar *s prácej* a *s práci*, tedy právě tvary, které jsou vždy v jedné z obou otázek zamlčeny: V první otázce (2d) je takto vynechána podoba na *-ej*, přesto se tu však tvar *za vesńicej* (*za vsej*) připisuje spontánně v dotaznících ze 40 obcí; ve druhé otázce (24a) pak zamlčený tvar *s práci* připisují dokonce dotazníky z 62 obcí — vždy z celkového počtu 290 obcí v oblasti východních Čech, odkud máme dotazníky.

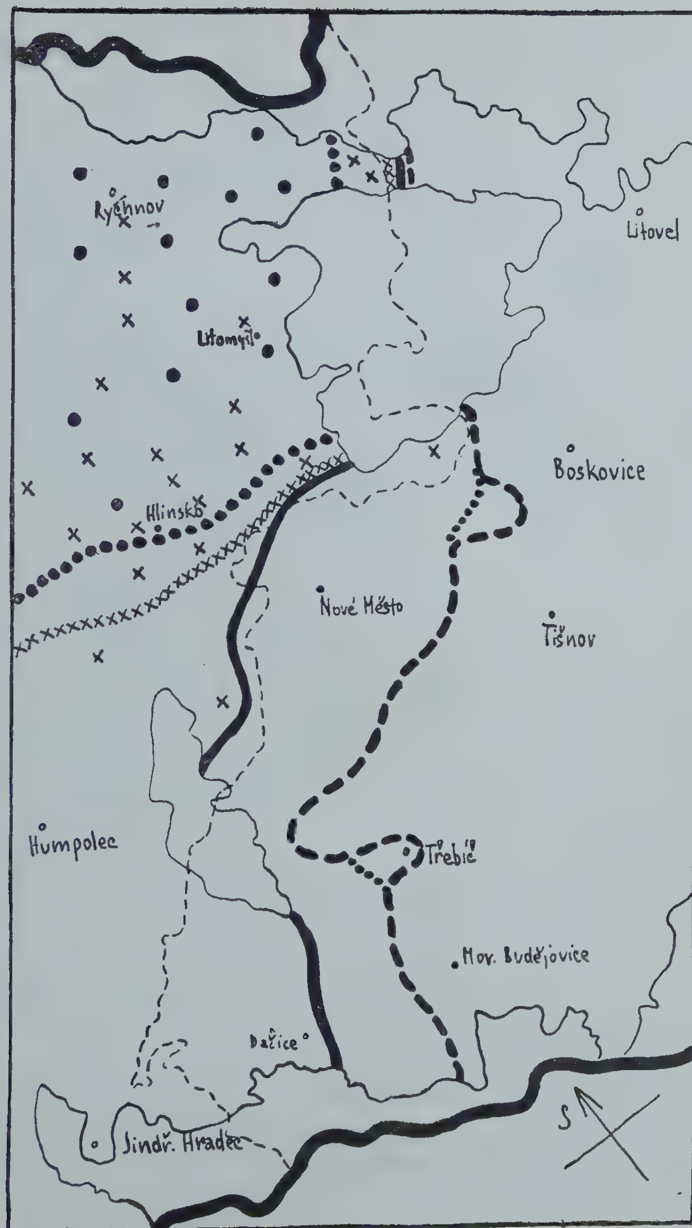
Podoba *vesńicej* (*vsej*) byla tedy doplňována poměrně zřídka, uvážíme-li, že jde o jev tak nápadný a pro celé toto území přímo typický. Zato jsou tyto odpovědi rozloženy dosti rovnoměrně, v souvislém území zhruba v okresech Rychnov, Žamberk, Lanškroun, Ústí n/Orl., Vysoké Mýto, Litomyšl. S doplňovanými tvary druhými, t. j. s typem *s práci*, se pak setkáváme přibližně na stejné oblasti sice poněkud častěji, ne však zase tak stejnoměrně hustě: nejvíce jich tu je při okrajích, zejména při okraji jižním v okolí Hlinska, kde také zasahují vždy o několik obcí dále než tvary na *-ej*.

Na naší mapce č. 2 jsme se pokusili vyjádřit vzájemný poměr těchto připsaných údajů značkami, které představují schematicky vždy stejnou odpověď ze tří obcí. I z tohoto schematu je však jistě dostatečně patrno, že největší životnost si udržuje typ *s prácej* v okresech podorlických (Rychnov, Žamberk), kdežto na jihu východočeské oblasti (Hlinsko) je daleko početněji zastoupen typ *s práci* a typ *s prácej* je tu zřetelně v menšině.

To je ovšem jenom jedna stránka celkového obrazu: vyniká v ní především intensita typu *s prácej* ve srovnání s typem *s práci* ve východních Čechách. Druhou stranu obrazu představují vlastní hranice obou těchto typů podle přímých otázek na každý z nich (heslo *s prácej* v otázce 24a, heslo *za vesnici* v otázce 2d). Tyto hranice jsme vyjádřili na naší mapce č. 2 zjednodušenými liniemi, složenými ze značek příslušných pro daný typ. Linie *s prácej* tu probíhá zhruba od Nasavrk přes Hlinsko k Poličce, tedy hodně jižněji než jádro tohoto typu dané na naší mapce rozmístěním příslušných značek. Poněkud na jih od této čáry pak probíhá, v celku rovnoběžně s ní, i jižní hranice souvislého rozšíření typu *s práci*.

Umístíme-li tedy takto oba dílčí pohledy na jedné mapce, vidíme jasně, jak se v nich obráží i vývojové postavení obou soupeřících typů *s prácej* a *s práci*. Stačí jen porovnat si rozlohu podob

č. 2

● = za vesňic*ej*

× = s prác*i*

(vždy 1 značka pro údaj ze tří obcí)

●●●●●●● = s prác*ej*

× × × × × = za vesňic*i*

▬▬▬▬ = *-í* / *-ou*

▬ ▬ ▬ ▬ = *-ou* / *-ó*

.... = starší území *-ó*

č. 3

= zemňej

= masťej

= zemou

= masťou

= -ou / -ó

= hranice důsledného, výskytu nepřehlasované podoby zemó / zemňó

= zemí / -i

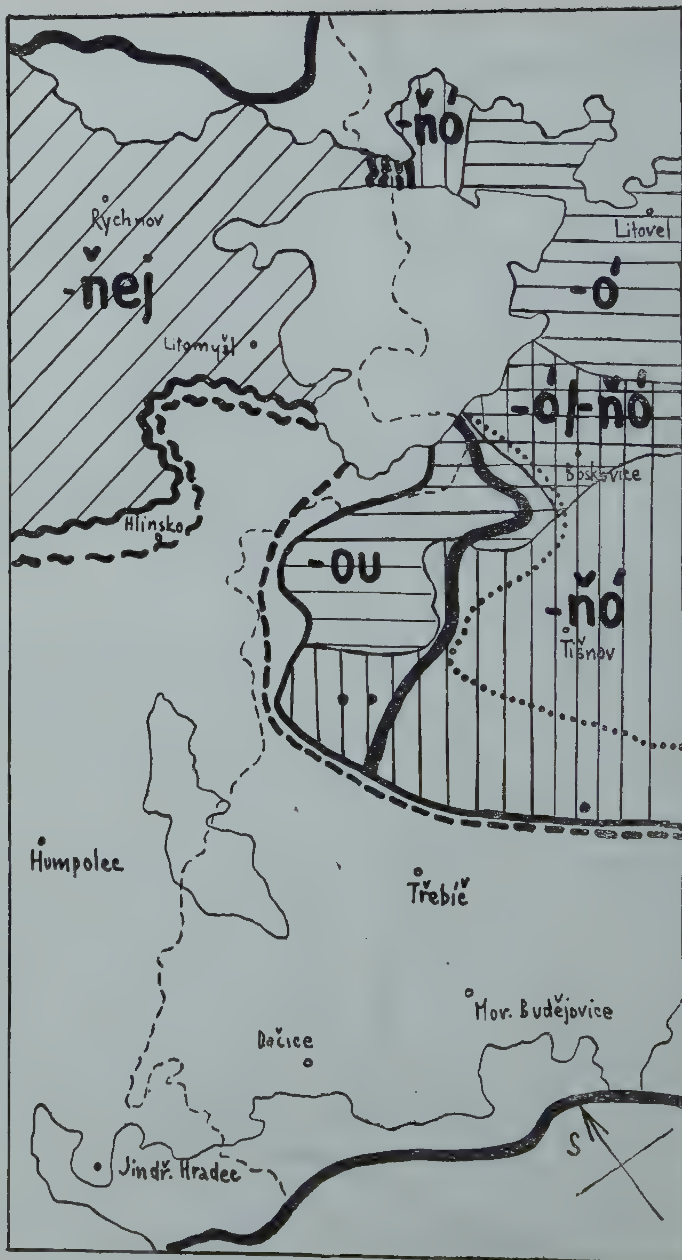
= zemňou

= zemou

= zemou/ňo

= zemňej

● = zemjou

připsaných (značky) s maximálními hranicemi těchto podob zjištěných přímým dotazem (linie), abychom došli k tomuto závěru: Typ *s prácej* zřejmě ustupuje, typ *s práci* nastupuje na jeho místo. Platí to pro celé východní Čechy, nejvíce ovšem pro jižní okraj této oblasti, kde nářeční typ ustupuje nejrychleji. Přitom se tu všude tam, kde podoba *s prácej* není už tak důsledná, udržujíc se spíše už jen v jednotlivých slovech, objevuje krátká podoba *s práci* přímo pravidlem. Musíme v ní tedy spatřovat především náhradu za původní nářeční východočeský typ *s prácej*. Je to na tomto území podoba nová, jež se tu objevuje v sjednocovacím procesu vytváření obecně českého jazykového typu jako tvar mnohem bližší znění spisovnému než tvar původní a zároveň jako tvar shodný s většinovým zněním v sousední nářeční oblasti středočeské. Je přitom příznačné, že v celé této oblasti stále zřetelněji převládá typ krátký, *s práci*, kdežto naopak v oblasti jihočeské se krátká podoba nevyskytuje zpravidla ani jako dubleta k základní podobě dlouhé. Jihozápadní varianta obecné češtiny se tedy v tomto bodě odchyluje od ostatních Čech prozatím velmi zřetelně.

3. Souhláskový typ *zem*: *pod zemi* / *pod zemňej* / *pod zemou* / *pod zemňou*.

Obraz našeho jevu by nebyl úplný, kdybychom tu pojednali jen o heslech *práce* a *vesnice*. Jak jsme už uvedli, jsou v otázce 24a vedle hesla *s prácí* . . . i hesla *s nůší*, *s kůží*, *za kaplí*, *s mastí*, *pod zemí* . . . První tři z nich, *nůše*, *kůže*, *kaple*, mají v 1. pádě zakončení samohláskové a chovají se tedy obdobně jako probrané heslo *práce*, obě poslední hesla, *mast*, *zem*, však dnes patří k typu souhláskovému (podoba *zemňe* se dnes v nářečí nevyskytuje). Podobně jako v mnoha jiných případech i tady se ukázalo, že hranice typu bez přehlásky neplatí pro všechny měkké vzory stejně a že se ani zdaleka nemusí vždy krýt. Kdežto u samohláskového typu *práce* sleduje linie mezi podobou *s prácou* na jedné a *s prácí*/*s práci* na druhé straně zhruba západní hranici českomoravského přechodného pásu, směřuje u souhláskových typů *mast*, *zem* hranice nepřehlasovaných podob *s masťou*, *pod zemňou* na celé západní Moravě, počínajíc Jihlavskem a Třebíčskem, hluboko do hanáckého území: český typ *s masťí* a *pod zemí* tu zasahuje docela až za Velké Meziříčí, Moravský Krumlov a Znojmo. I v Čechách tu nejde nářeční severovýchodní podoba na *-ej* u souhláskového typu tak daleko do nitra Čech jako u typu samohláskového. Zejména nářeční podoba *pod zemňej* ustoupila podobě *pod zemi* daleko na sever a východ, nejvíce v okrese vysokomýtském.

V minulosti jistě rozdíl mezi oběma typy, samohláskovým a souhláskovým, nebyl tak veliký; naopak dnes se stále zvětšuje, poněvadž ústup nářečních tvarů typu *pod zemňej, pod zemňou* před obecnou podobou *pod zemí* (*pod zemi*) je ve srovnání s typem *s prácej, s prácou* daleko rychlejší. Že na př. universální typ s koncovkou *-ou* (*-ó*) pro instrumentál všech feminin zaujímal původně daleko větší území než dnes, o tom svědčí na př. nářeční situace v okrese poličském. Podobu *s prácou, s masťou* tu musíme pro minulost předpokládat obecně, i když je tu dnes už tak vzácná. Naopak pro podobu *s prácej, s masťej* tu vůbec nemáme doklady. Souhlasí to také s tím, že se tu hranice podoby *s prácej* tak značně odchyluje od průběhu hranic ostatních typických severovýchodních jevů, jež se na celém Poličsku vyskytují více méně obecně, jako *bratroj, zrouna, Adna, móře* a j.

Viděli jsme už v prvních dvou kapitolách, že nářeční podoby ustupují zpravidla po částech a nerovnoměrně, a upozornili jsme přitom na důležitou úlohu jazykové analogie: Ústup nářečních jevů, které nemají dostatečnou oporu v ostatních souvztažných členech daného jazykového systému, probíhá jistě daleko rychleji než u těch jevů, jež takovou oporu mají. Samohláskový typ *mast, zem*, v instrumentálu *masťou, zemňou* nebo *masťej, zemňej*, tu podléhá v konkurenci s obecnými tvary *mastí, zemí* (*masti, zemi*) snáze než typ *prácou* nebo *prácej* právě proto. Na Moravě vlastně typ *práca* vytváří v hanáckém území s tvrdým typem *voda* téměř jednotné paradigma, kdežto situace typu *mast* je docela jiná. O jiných typech, které se takto vymykají silnějšímu vlivu tvarové analogie, se zmíníme v závěrečné 4. kapitole, kde si všechny tyto údaje, důležité pro historii nářečního vývoje na tomto území, srovnáme i s poznatky lexikálními.

4. *Ves / dědina.*

Ve 2. kapitole jsme se zmínili o důležitosti spontánně připsaných údajů stran stavu nářečí pro celkový obraz dnešní nářeční situace. Zajímavé bývají po této stránce také připisy a opravy slovníkové. V našem případě se to týká hesla *vesnice* (otázka 2d), které se na většině území musí jevit slovem novým, vneseným do nářečí ze spisovného jazyka: v Čechách se spíše říká *ves*, na Moravě běžně *dědina*. V Čechách (rozumí se na zkoumaném území) však bylo k této otázce připsáno slovo *ves* jenom v devíti případech, na západní Moravě pak už celkem čtrnáctkrát, — kdežto slovo *dědina* bylo v našich dotaznících z ostatní části Moravy doplněno docela sedmdesátkrát, z toho jen na malém úseku severní Moravy jednatřicetkrát. Z frekvence těchto českých pří-

pisů a moravských oprav (slovo *dědina* totiž nebývá zpravidla jen dopsáno, nýbrž přitom zároveň bývá výrazně škrtnuto heslo *vesnice*, takže se tu dá vskutku mluvit o jakési opravě dotazníku) je pak rázem vidět, že se na Moravě pociťuje stále výrazný rozdíl mezi nářečním slovem *dědina* a spisovným vesnice, kdežto v Čechách je tento protiklad vyrovnán: lidový výraz *ves* je i ve spisovném jazyce a *vesnice* se nepociťuje jako výlučně spisovné.

Ani u tohoto typu *ves/dědina* však podle těchto údajů přesnější hranici vésti nemůžeme a musíme se tu spokojit jen vyznačením jednotlivých bodů. Přitom na západní Moravě, zejména v jižním úseku od Třebíče ke Znojmu, nedosahuje typ *dědina*, podobně jako některé hanácké typy tvaroslovné, ani zdaleka obvyklé hranice mezi českými a moravskými nářečími, jež je na naší mapce č. 1 dána zhruba linií *-í/-ou*. Tento obraz je asi spíše výrazem zachování staršího stavu, a ne teprve výsledkem dnešního rozhodného vlivu spisovného jazyka i na nářeční lexikon moravské. Těžko by se tu dalo jinak vysvětlit, že na středním úseku českomoravské hranice výraz *dědina* vcelku odolává zároveň s hranicí typu *prácou* a pod., kdežto na jihu — který je jinak daleko konservativnější — se od ní odchyluje tak značně. Otázku dnešní rozlohy oblasti typu *dědina* nemůžeme ovšem řešit isolovaně, nýbrž jen ve vztahu k ostatnímu slovníku. A tu se zdá (aspoň podle našeho dosavadního slovníkového materiálu), že vskutku právě oblast třebíčská a moravskobudějovická souvisí se slovní zásobou sousedních českých nářečí těsněji než ostatní hanácká západní Morava.

Zajímavá je tu konečně i ta okolnost, že také mnoho hranic tvaroslovných, pokud se nekryjí s nejzápadnější hranicí českomoravského typu, jde zhruba právě tímto směrem. Týká se to především hranice typu *pod zemňó/pod zemi*, o níž jsme tu mluvili ve 3. kapitole, dále typu *Mateju!/Mateji!*, *na kraju/na kraji*, *v nedělu/v neděli* a pod., tedy vesměs takových případů, kde se nemohla dost dobře uplatnit tvarová analogie. Celkově se tu pak ukazuje, že na západ od svazku těchto hranic, zhruba ve starém správním kraji Znojemském, mělo místní nářečí, co do hláskové charakteristiky v podstatě hanácké, proti ostatním hanáckým nářečím postavení přece jenom hodně odlišné, shodujíc se v mnoha věcech se sousedními nářečími jihočeskými.

Závěrem si můžeme říci, že čtení map pořízených takto na základě nepřímo získaného materiálu, a vlastně už samo sestavování těchto map, je sice věc poměrně obtížnější, než je tomu u map v atlasech pořízených podle přímých dat z terénu, daří se to však při troše větší soustředěnosti a námahy zpravidla také. Ještě před tím, než si začneme ověřovat nářeční stav přímo na místě, můžeme

si tak na základě nepřímého dotazníkového materiálu, třebas byl i nestejné hodnoty, učinit přece jen přibližný a vcelku dost výstižný obraz dnešní situace. Naše poznámky o cestě za vyjasněním vzájemného vztahu nářečních podob spisovného typu *s prací* nám pak snad aspoň částečně ukázaly, že je to věc nesmírně zajímavá: Vidíme před sebou nakonec obraz nářečního rozrůznění Českomoravské vrchoviny, přes kterou se vějířovitě od severovýchodu k jihozápadu a k jihu rozbíhají hranice podob *prácej*, *práci*, *prácí*, *prácou*, *prácó* — a je to jistě obraz v celku i v podrobnostech dost překvapivý a přitom dost věrohodný.

POSUDKY A ZPRÁVY

Poznámky ke knížce „O mluveném slově“

Tato knížka vyšla tohoto roku (1954) ve Státním pedagogickém nakladatelství jako 24. svazek sbírky Metodické příručky. Má tyto části: Základní pojmy od M. Romportla; Tvoření a slyšení českých hlásek (se zvláštní obrazovou částí) od B. Hály; Spisovná výslovnost od Al. Jedličky; Výslovnost a přednes vět a souvislých textů od Fr. Daneše. Je to příručka, t. j. knížka nepřinášející nějaké nové důležité poznatky, nýbrž shrnující dosavadní poznatky o výslovnosti. Celkové pojetí této příručky je dobré, ale zpracování jejích jednotlivých částí je co do jakosti velmi nestejné. Nesporně nejlepší je část zpracovaná B. Hálou. Snad by bylo možné poznamenat, že je někdy se zřením k příruční povaze celé práce příliš podrobná, ale to se týče výběru látky, nikoli kvality jejího zpracování, která je mimo veškeru pochybnost. Ke krátké stati první jsou možné výhrady jen v některých jednotlivostech, ale třetí a čtvrtá stať po stránce vědecké někdy pokulhává. Jsou tu leckdy pominuty jevy podstatně důležité a některé poučky jsou nepřesné nebo i zcela pochybené.

Tak je tomu zvláště u Al. Jedličky na konci jeho jinak dobré stati, v oddíle „Pravidla českého přízvukování“ (87—88), obsahujícím výklad jen o přízvuku výdechovém, nikoli též tónovém, ačkoli obě tyto stránky přízvuku ústrojně mezi sebou souvisí. Toto jejich odtrhování je nedialektické a bylo zavedeno některými gramatiky v době předmnichovského formalismu.

Na začátku tohoto oddílu čteme tuto poučku: „Slova mají většinou alespoň jednu slabiku přízvučnou; mají tedy vlastní slovní přízvuk“.

Hned na to se praví, že je slovní přízvuk na 1. slabice. V tomto znění a v této souvislosti je to poučka zhola nesprávná, protože naprosto nevystihuje skutečný stav. Mají-li slova „alespoň jednu slabiku přízvučnou", vyplývalo by z toho, že mívají často dvě slabiky přízvučné. Ano, mívají, ale na 1. slabice přízvuk hlavní, na jiných jen vedlejší. Jedlička však tu nerozlišuje přízvuk hlavní od vedlejšího, o kterém mluví až v poslední třetině celé stati, a protože v oné poučce připomíná jen přízvuk na slabice 1., t. j. přízvuk hlavní, vyplývá z jeho poučky, jako by slova mohla mívat více než jeden hlavní přízvuk. Tak je tomu však jen zcela výjimečně u delších slov složených, jako *československo-jihoslovanský*.

Dále je ona Jedličkova formulace nesprávná proto, že nerozlišuje slova osamocená od slov skupených. Osamocené slovo má každé hlavní přízvuk na 1. slabice: *a, on, se, doma, domeček* ... Jen ve skupení slov nemají některá slova hlavní přízvuk. To připomíná autor až mnohem dále, odtrženě od oné první poučky: „Každé slovo nemusí mít vlastní přízvuk slovní; nemá-li přízvuk, připojuje se jenom k přízvučnému slovu předcházejícímu nebo následujícímu". Následuje několik příkladů bez označení přízvuku: *myl jsem se, přál bych mu zdraví, než svítá, že přijde včas* a pod. Čtenář z nich nepozná, které slovo se „jenom', připojuje k slovu přízvučnému, ani které k slovu předcházejícímu, které k následujícímu.

Vážnější je, že je tato poučka nejasná. Praví-li, že každé slovo „nemusí mít vlastní přízvuk slovní", znamená to, že nemusí, ale může, že to záleží na libovůli mluvčího? Zajisté, že nikoli. Autor se snaží zpřesnit tuto poučku touto další poučkou: „Slova, která pravidelně nemají přízvuk, nazývají se příklonky; jsou to některé tvary zájmen, jako *mi, ti, si, mě, tě, se, mu, ho*, jednoslabičné tvary slovesa *býti*, jako *jsem, jsi* ..., *bych, by* ..., a spojky, jako *a, i, že, až, -li* a jiné. Přiklánějí se nejčastěji k slovu předcházejícímu, řidčeji k následujícímu (*a, i*, na př. *bratr a sestra*)."

Ale tato zpřesňující poučka je v základě chybná, a to proto, že nerozlišuje stejně jako poučka předešlá dvě základní kategorie slov bez hlavního přízvuku, slova příklonná od předklonných. Obojí slova mají společný nedostatek hlavního přízvuku, ale jinak se chovají různě. Příklonná slova se přiklánějí k slovu předešlému s hlavním přízvukem (*'neboj se*), slova předklonná k slovu následujícímu (*můj 'přítel*). Z toho vyplývá, že se předklonná slova vyskytují před slovem s hlavním přízvukem jen po přestávce, t. j. na začátku věty (po přestávce ukončené), na př.: *byl 'jednou* jeden král, nebo uprostřed věty nebo souvětí po přestávce neukončené, na př.: Alois Jirásek, *náš 'významný* spisovatel, kdežto slova příklonná ve spojité výslovnosti po předcházejících slovech s hlavním přízvukem, na př. *'řekni mu*.

Slova *a, i, že, až,* uváděná autorem, stávají běžně po přestávce: a 'odešel, že 'přijde, až 'pojede, až 'ráno, kdežto ostatní slova (*mi, ti, se*...) zpravidla nikoli; nelze říci: *se blýská, bych jedl, jsem dal.* Není proto možné zahrnovat slova *a, i*... do jedné skupiny se slovy *mi, ti, se*... jako příklonky.

Ale nejen to. Příklonnými se stávají za jistých okolností všechna jednoslabičná a dvojslabičná slova; na př. 'to *je* 'pes; 'to *byla* 'chyba; 'že *tomu* 'rozumí; 'že *nemá* 'čas ap. Tato uvedená slova však mívají za jistých podmínek přízvuk hlavní a stávají po přestávce: '*je* to 'pes; '*byla* to 'chyba; '*tomu* já 'nerozumím; '*nemá* to 'smysl. Je tedy třeba rozlišovat dvojí příklonky, stálé a nestálé. Slova *mi, ti, si*..., uváděná autorem, jsou příklonky stálé. Viděli jsme však, že k nim nepatří *a, i, že, až,* ale naopak k nim náleží spojka *však* a nejen jednoslabičné *bych, by, bys,* nýbrž i dvojslabičné *bychom, byste.* Dále pak jsou stálými příklonkami tvary *jsem, jsi*... jen v opsaných tvarech pro minulost (*dal jsem*.., nikoli *jsem dal*), kdežto v platnosti jiné stávají běžně též po přestávce: *jsem 'zdráv*...

V příručce, která několikráte zdůrazňuje, že jí jde o hlubší poznání našeho jazyka, bylo by zajisté potřebí aspoň základního poučení o příklonkách nestálých, t. j. o tom, kdy tato slova příklonná jsou a kdy nikoli. Nelze mluvit o hlubším poznání, nevykládá-li autor, na čem závisí různý přízvuk na př. v těchto větách: 1. '*to je* '*pes*; 2. '*je to* '*pes*; 3. '*kdo to* '*je*?; 4. *kdo* '*je to*? Proč je v 1. větě sloveso *je* nepřízvučné, v 2., 3. a 4. přízvučné? V 1. větě stojí *je* uprostřed a je nepřízvučné, ve 4. rovněž uprostřed, ale má přízvuk. Co tu rozhoduje?

Právě tak je nutné pro hlubší poznání vyložit, kdy jsou jednoslabičná a dvojslabičná slova předklonná. Srov. na př.: *že* '*odešel, až* '*přijdu, mezi* '*dobou*... proti: '*že se* '*vrátil,* '*až se* '*vrátil,* '*mezi tou* '*dobou*...

Nepřesné jsou Jedličkovy výklady o přízvuku ve spojeních s předložkou. Čteme tu: „Předložka jednoslabičná se vyslovuje se slovem, k němuž náleží, jako jedno slovo, a klade se tedy v takovém spojení přízvuk na předložku, na př. 'do končin, 'po Labi..." Další poučka zní takto: „Jednoslabičné předložky, které se staly jednoslabičnými jen zkrácením z předložek dvojslabičných, jako *krom, kol, skrz, dle,* nemají přízvuk; stejně přechází hlavní přízvuk na jména u nepůvodních předložek dvojslabičných. Na př.: krom 'nadání..., mezi 'kameny a pod." Doplňkem k první poučce je poučka, že je přízvuk na předložkách *od, nad, pod, bez* a j., „když nabudou podoby *ode, nade*...".

K předložkám *krom, kol*..., vzniklým zkrácením z předložek dvojslabičných *kromě*.., počítá autor též *dle,* které však zkrácením nevzniklo. Či se autor domnívá, že vzniklo z *podle* nebo *vedle*? Je obecně známo, že naopak *podle* a *vedle* (původně *podlé, vedlé*) vzniklo složením předložek *po* a *ve* se jménem *dle,* původně *dľa.* Předložka *dle* je nepůvodní

jako *krom* i *kromě*... Správná a zjednodušená poučka zní takto: Nepůvodní předložky jednoslabičné i dvojslabičné jsou předklonné k následujícímu jménu.

Ostatní předložky, *do, od, na...*, *nade...*, jsou původní. Jedlička se tomuto označení vyhýbá, ale bez něho se neobejdeme. Pak lze druhou poučku vyjádřit rovněž stručně a přesně: Původní jednoslabičné i dvojslabičné předložky mají hlavní přízvuk a jméno se k nim přiklání: 'do školy...

Domnívám se, že pro hlubší poznání jsou nutné tyto doplňky: a) Složená předložka *zpod* je předklonná: *zpod 'hlavy*. b) Trojslabičné *okolo* má hlavní přízvuk a jméno též: *'okolo 'města*. c) Stojí-li za nepůvodní jednoslabičnou nebo dvojslabičnou předložkou nekoncové slovo jednoslabičné, má předložka hlavní přízvuk a následující slovo je k ní příklonné: *'skrz ten 'les, 'mezi tou 'dobou* (proti: *skrz 'les, mezi 'hrou*).

O vedlejším přízvuku praví autor, že se vyskytuje „zvláště u slov dlouhých a složených", že „přispívá zvláště k větší zřetelnosti mluvy" a že o jeho místě „rozhoduje délka slova (počet slabik), po případě jeho složenost". Tato poučka je tak všeobecná, že vlastně nic neříká. Z ní by vyplývalo, že vedlejší přízvuk bývá někdy též u slov krátkých. Která slova pokládá autor za krátká a která za dlouhá? A jak o místě vedlejšího přízvuku rozhoduje délka slova nebo jeho složenost? Bylo by záhodno aspoň říci to, že se vedlejší přízvuk nevyskytuje nikdy hned za hlavním, nýbrž nejméně ob jednu slabiku.

Správné poznatky o přízvuku nemusil Jedlička sám abstrahovat z jazyka; jsou přehledně a podrobně uvedeny v mé dvojdílné Mluvnici spisovné češtiny, o kterou se Jedlička opírá též v ostatních výkladech o výslovnosti.

Z Danešovy stati si všimnu jen I. části, nazvané „Zvuková podoba věty", a pominu kratší II. část, nazvanou „Několik praktických pokynů" (str. 107 a násl.). Je to aplikace mluvnických poznatků, jakási praktická rétorika, jejíž některé poučky nejsou nepochybné, mimo jiné někdy svým poněkud školským mentorstvím. To prosakuje i do I. části, rovněž prakticky zaměřené na projevy „dobrých přednašečů, recitátorů a herců", o kterých mluví druhý odstavec na straně 89. To samo o sobě není na závadu, neboť i v jazykovědě platí zásada, že má věda pomáhat praxi. Je však třeba, aby vědecké výklady, které mají být základem pro praxi, jejím východiskem — jako je první část Danešovy stati —, neutrpěly praktickými zřeteli, nebyly jimi tak nebo onak poněkud skreslovány. Tak tomu částečně u Daneše je.

Na straně 89 připomíná Daneš, jak dobří přednašeči, recitátoři nebo herci „dovedou bohatě odstiňovat svou řeč, jak složitou a mnohotvárnou zvukovou podobu má jejich věta". A klade si otázku: „Je vůbec

možné tuto složitou skutečnosti popsat, theoreticky postihnout? Řídí se vůbec nějakými obecnými pravidly — nejde tu spíše o jevy převážně individuální...?" Odpovídá na ni tak, že „je tu hodně prvků individuálních", ale že je jazyk „zákonitě uspořádán" a že ani „základní osnova zvukové podoby věty není nahodilá a libovolná, nýbrž má také svá pravidla". Ano, v jazykových projevech jsou prvky individuální, ale každý jednotlivý uživatel jazyka je vázán jeho vnitřními zákony, ať už si vybírá hotové výrazové prostředky nebo si tvoří nové. Jen toto ústrojné spojení s národním jazykem propůjčuje jazykovým projevům jasnost, přesnost a obecnou srozumitelnost. To je třeba v populárních výkladech zdůrazňovat, bojovat proti domnění o libovůli v užívání jazyka a tím podporovat žádoucí růst jazykové kultury. Daneš to měl zajisté na mysli, avšak poněkud mělká popularnost („avšak to nás nesmí mýlit", „není přece možné" a pod.) jeho výkladu to zastírá.

Podobně je tomu na straně 92 ve výkladě o intonaci: „najít tu nějakou pravidelnost a dokonce snad normu, zdá se téměř nepravděpodobné...". Je třeba i v populárních výkladech upozorňovat na to, že jazykové dění probíhá podle objektivních zákonů, které hledá a nalézá jazykověda. Nepravou popularností je zabarveno to, co praví autor dále: „Jde jen o to, dovést nějak vhodně uchopit věc v její podstatě a bez skreslujícího zjednodušování vybrat základní rysy a pravidla". Nejde o to, „nějak vhodně uchopit věc...", nýbrž o to, zobecnit řadu jednotlivých jevů a faktů, neboť to znamená podle dialektické metody postihnout podstatu věci. Zjednodušování, i když neskresluje, není však zobecňování. Je nutno i v populárním výkladě připomenout, že jazykozpyt má přesné metody, kterými zjišťuje zákonitosti jazykového dění a tím vůbec budit a utvrzovat vědomí o důležitosti vědy, z které socialismus vyrůstá a na které uvědoměle staví, jak řekl Klement Gottwald. Je záhodno vědu popularisovat, ale musíme se střežit jejího rozmělňování.

Při popularisování je dále nutno šířit správné pojetí poměru mezi vědou a praxí. Daneš praví na straně 104 toto: „Byl to nakonec tento praktický zřetel, co(!) nás vedlo k tomu, že jsme do svých výkladů zařadili zdánlivě jen theoretické poučení o intonaci". Je pochybené, omlouvat zařadění theoretického poučení, protože se praxe musí opírat o vědecké poznání, musí ho využívat; jinak sejde na scestí. Takové omlouvání by mohlo vést k podceňování vědeckého poznání, ale je třeba naopak zdůrazňovat jeho potřebu.

Nevzbuzují důvěru v přesnost vědeckého poznání takové výklady, jako na př. rozpačitě povídavý výklad o předpřestávkové intonaci (98—99): „Známé školské pravidlo nám říká, že před čárkou hlasem stoupáme, před tečkou klesáme. I když rozhodně nikomu neradíme, aby se tímto pravidlem důsledně řídil, v tomto případě přece jen zhruba

vystihuje charakter obou intonačních kadencí. Ale opravdu jen zhruba ...".

Domnívám se, že není vhodné, aby si autor zajišťoval přesvědčení čtenářů (posluchačů) o správnosti svých pouček tvrzením, že k nim snadno dojdou oni sami. Na př. (na str. 93): „Není třeba příliš velké zkušenosti a odborné erudice k tomu, abychom shledali, že intonace ve větě souvisí nějak s větnými úseky..." Nebo (tamtéž): „Není jistě nesnadné si domyslit, že tyto čtyři různé typy intonačního vyznění souvisí s významovou platností jednotlivých úseků". Nebo (92): „Jak to, že i když mezi oběma úseky není pomlka, máme dojem, že tu jde skutečně o dva ohraničené úseky a ne o úsek jediný? Odpověď je jistě nasnadě".

Co se týče vědeckého zpracování jazykového materiálu, jde podle autora (str. 90) o frázování, větný přízvuk a intonaci, neboť o tyto tři věci prý se „v podstatě opírá zvuková osnova každé věty". Frázováním nazývá Daneš dělení věty „na vhodné úseky", oddělené od sebe jednak pomlkou, jednak intonací. Ostatní zvukové prvky, „jako tempo, silové odstiňování..., uplatňují se až v druhé řadě... Jejich užívání je do jisté míry volné...".

Poučka o druhořadosti ostatních zvukových prvků není zcela správná. Tak především tempo řeči, jazykových projevů není prvkem druhořadým, nýbrž náleží k činitelům základním, určujícím frázování, t. j. kladení pomlk. Daneš uvádí Ančíkovu větu takto členěnou: „Svým Švejkem, //který chce/ na oko sloužit / císaři pánu // až do roztrhání těla, // vyjádřil Hašek / průhledně // skutečné smýšlení / českých vojáků / o rakouské armádě ...". Daneš sám připomíná, že je možné členění jiné, že „celkem nesporné jsou úseky označené dvojitou kolmicí" a že tu záleží „především na tempu, s jakým jsou věty pronášeny".

Dále nelze říci, že se „silové odstiňování" uplatňuje až v druhé řadě. Skutečnost je ta, že je silové odstupňování, t. j. výslovnost silnějším hlasem, výrazovým prostředkem mimo jiné větného přízvuku, o kterém se na str. 94 praví, že je to „zesílený slovní přízvuk některého slova ve větě". Silové odstiňování neexistuje tedy samostatně jako druhořadý prvek vedle větného přízvuku, t. j. prvku podstatného, nýbrž tvoří s ním dialektickou jednotu, je to fonetická realisace úkonu zvaného větný přízvuk.

Jiná je otázka, je-li správné Danešovo pojetí větného přízvuku. Daneš o něm praví (94), že je „vždy spojen s významovým jádrem výpovědi", neboli: významové jádro věty má větný přízvuk. Dále praví Daneš: „V klidné věcné výpovědi, v níž není nic zdůrazněno, bývá významové jádro umístěno ke konci". To obojí je správné, ale není správné výše připomenuté tvrzení, že je větný přízvuk „zesílený slovní přízvuk". Je nesporný fakt, že ve mnohých větách významové jádro zesílený

slovní přízvuk nemá. Stalinova definice jazyka zní takto: „Jazyk je prostředek, nástroj, kterým se lidé navzájem dorozumívají, sdělují si své myšlenky a dosahují vzájemného pochopení". Jsou v ní obsahová jádra 1. *prostředek, nástroj*, 2 *dorozumívají se*, 3. (*své*) *myšlenky* a 4. (*vzájemného*)*pochopení*. Tato obsahová jádra zesílený slovní přízvuk nemají. Lze tato slova (sousloví) vyslovit se silnějším přízvukem než ostatní slova, ale není to nezbytná podmínka pro správné pochopení smyslu celých vět. Zesílení přízvuku je tu prostředek povahy individuální.

Hlavní přízvuk se zesiluje předně tehdy, položíme-li obsahové jádro jinam než na konec věty. Tam bývá významové jádro zpravidla, takže jako koncové postavení je samo sebou výrazovým prostředkem k vyjádření toho, že je slovo (sousloví) významovým jádrem, že má větný přízvuk. Položíme-li významové jádro jinam než na konec věty, je třeba vyjádřit jeho úkon ve větě jinak, zesílením slovního přízvuku, které bývá namnoze mírné, nikoli značné. Na př. v „Babičce" čteme, že děti „s babičky oka nespustily". Významové jádro je *oka* a proto lze říci běžněji: děti nespustily s babičky oka. V postavení nekoncovém je třeba přízvuk slova *oka* mírně zesílit.

Výrazně se zesiluje přízvuk toho slova, na které chce mluvčí upozornit, které má vytýkavý důraz, na př.: „Nezáleží jen na tom, *'co* se vyrábí, ale také *'jak* se vyrábí". Důrazná slova *co* a *jak* tu nejsou významovým jádrem; tím je sloveso *vyrábí se*. Ve větě „to je tisková chyba" je významovým jádrem sousloví *tisková chyba* a v něm mohu zdůraznit jen přídavné jméno, nikoli též substantivum, chci-li vytknout, že je to chyba vzniklá při tisku, nikoli věcná chyba autorova. Ve větě „musíme socialistické soutěžení podporovat, ne je brzdit" je *podporovat* významovým jádrem a má zároveň důraz.

Co zde uvádím, není nic nového; vyložil jsem to podrobně ve své dvojdílné mluvnici. Daneš z ní čerpá, přejímá i názvy důraz vytýkavý — citový nebo náladový, ale nerozlišuje přesně významové jádro od slova důrazného, tím celý jazykový jev skresluje a proto se v poznámce na str. 95 ocítá v rozpacích.

Zároveň se ukazuje nepřesnost Danešova tvrzení (na str. 90), že zvuková osnova věty, tvořící její kostru, „je spojena s významovou výstavbou věty a nezávisí na její stránce citové". To vyvrací sám Daneš, když mluví o vlivu vytýkavého důrazu, t. j. činitele povahy citové. Citovou stránku nelze vůbec ostře oddělovat od významové, protože s ní ústrojně souvisí. Sovětský psycholog Těplov praví ve své Psychologii — viz druhé vydání jejího českého překladu na str. 84 —, že „city prožíváme vždy ve spojitosti s těmi nebo oněmi poznávacími procesy: s počitky, vjemy, představami, myšlenkami atd." Proto definuje Těplov (81) cit takto: „Citem neboli emocí nazývá se prožívání vztahu člověka k tomu, co poznává

a dělá“. Vydělovat city jako zcela samostatnou duševní oblast, nezávislou na poznání, je idealistické.

Výklady o intonaci (98 a násl.) jsou předně částečně nepřesné. Na př. v otázce „znáte jízdní pořádek?“ (105) vysloví prý se slovo *pořádek* též tak, že hlas stoupne až v poslední slabice. To je však výslovnost školácká, nepřirozená. Nebo na str. 103 není jasný výklad o „bohatém uplatnění klesavé antikadence“ v případě „Emanuel Bozděch, rodilý Pražan, byl postava záhadná“.

Částečně málo přesvědčivý je celý výklad o kadenci, zejména pak o antikadenci (99 a násl.), a to proto, že autor jednak zabředá do rozdílů individuálních, aniž je zobecňuje, jednak určuje podmínky intonačních rozdílů neurčitě, zcela obecně. Na př. (102): „Nemůže nám tu jít o to podat přesná pravidla, kdy užít formy stoupavé a kdy klesavé. Záleží tu na několika činitelích (typ věty nebo souvětí, věcný obsah, slovní podoba, záměr mluvčího); volba vhodné podoby závisí tu tedy značně na tom, jakou pozornost věnuje mluvčí svému projevu a jak je vnímavý pro zvukové kvality jazyka a jemné stylistické i významové rozdíly“. Takový mnohomluvný nekonkrétní výklad neříká čtenáři zhola nic. I mluvčí pozorný k svému projevu a vnímavý pro zvukové kvality jazyka bude po onom výkladě bezradný, protože se nedoví, jak ta stoupavost nebo klesavost intonace na typu věty nebo souvětí závisí atd. Taková zdánlivá učenost nebudí v čtenáři důvěru v sílu a pravdivost vědeckého zkoumání jazyka, jak jsem již připomněl výše.

Závěrem bych řekl, že je dnes svrchovaně zapotřebí výsledky jazykovědy popularisovat, využívat jich pro praxi, ale že to naprosto neznamená skreslovat je nebo rozmělňovat. To by nebylo socialistické výstavbě na prospěch, nýbrž na její újmu. *Fr. Trávníček*

Poznámky autorů ke kritice

Akademik Trávníček podrobil kritice poslední kapitolku (půldruhé stránky) mé stati „Spisovná výslovnost“ v příručce *O mluveném slově* (s. 73—88). Pojednává se v ní stručně o základních pravidlech českého přízvukování, tedy o otázkách, jimž akad. T. věnoval samostatnou studii a jež v jeho Mluvnici spisovné češtiny zaujímá plných sto stran. Akad. T. vytýká jednak nepřesné formulace, jednak neúplnost výkladu. Za mnohá upozornění i za návrhy některých upravených formulací nebo doplňujících výkladů jsem akad. Trávníčkovi — svému učiteli — vděčen.

Přiznávám, že kritisovaný oddíl o přízvuku má své nedostatky. Vyplynuly také z toho, že jsem vlastní těžiště svých výkladů viděl především v objasnění stěžejních otázek orthoepických, základu orthoepické normy a jejího stanovení, jakož i v podání základních orthoepických pravidel, týkajících se zvláště jevů, v nichž se chybuje. Obecné výklady o přízvuku s rozlišením přízvuku výdechového a tónového (v terminologii Trávníčkově) nenáležejí vlastně do mé stati — chybou ovšem je, že nejsou probrány ani na jiném místě. Orthoepické zaměření přesahují rovněž takové jevy, jež akad. T. připomíná na s. 294 (přízvučnost nebo nepřízvučnost spony *je*).

Ke konkretním výtkám akad. Trávníčka mám ještě tyto poznámky:

Akad. T. napsal svou kritiku s hlediska požadavků na populární dílo. Je třeba se souhlasem přijmout jeho jednoznačný závěr, že ani populární příručka nesmí přinášet poučky nepřesné nebo pochybené. Sám jsem se za tento názor velmi důrazně stavěl v diskusích o otázkách jazykové výchovy a v kritikách některých populárních jazykových příruček. Je jistě povinností autora populární příručky přihlédnout ke všem výtěžkům vědeckého bádání v daném oboru, ale ani populární dílo není pouhou reprodukcí názorů a závěrů o určité otázce vyslovených, nýbrž je dílem samostatným.

Diskusní je, domnívám se, otázka míry a způsobu podání poznatků o určitém jevu. Je na př. možno diskutovat o tom, zda je v prakticky zaměřené příručce vhodné užít v pravidle o přízvukování předložek termínu „předložky původní a nepůvodní". Formulace pravidla byla by ovšem přesnější a také snadnější, ale pro uživatele neodborníka zůstávají tyto termíny — zvláště užije-li se jich bez vysvětlení — prázdným slovem. Pracujeme-li bez těchto termínů (a učinil to již Gebauer-Ertl v Krátké mluvnici české, 11. vyd. 1928, s. 22), musíme ovšem překonávat mnohá úskalí ve formulaci, jak ukazuje i kritisované místo s nesprávně uvedenou předložkou *dle*. (Jen pro zajímavost, nikoli jako omluvu, připomínám, že je takováto formulace v podstatě už v Gebauerově-Ertlově Krátké mluvnici české, s. 22, a rovněž v školských cvičebnicích jazyka českého od Havránka-Kopeckého-Starého-Získala (IV, 36) — jistě ze zřetelů školských, nikoli proto, že by autoři neznali vývojový vztah předložky *dle* a předložky *podle*.)

V pojetí vedlejšího přízvuku jsem se opíral o výsledky práce akademické orthoepické komise, která ony uvedené obecné zásady především zdůraznila. Trávníčkův konkretní doplněk k těmto zásadám je ovšem zcela na místě.

Závěrem bych chtěl jako kritisovaný autor i jako původce myšlenky zpracovat ve spolupráci s ostatními autory příručku o mluveném slově, o otázkách pro naši dnešní společnost velmi aktuálních, a přece velmi

málo širší veřejnosti i učitelstvu objasňovaných, říci, že nám šlo o to, prospět kultuře našeho národního jazyka, a tím také socialistické výstavbě.

Alois Jedlička

Každý autor jistě vždy vítá vážnou kritiku své práce, neboť mu pomáhá nacházet omyly a nepřesnosti, jichž se může v budoucnu vyvarovat. Proto jsem prošel velmi pozorně kritiku akad. Fr. Trávníčka, tím spíše, že jde o kritika tak význačného a o posudek mé stati nepříliš příznivý.

Výtky, které akad. Trávníček mé práci činí, jsou dvojího druhu. Jednak se týkají stylu, způsobu podání látky, jednak věcného obsahu výkladů. Některé výtky pokládám za správné a přijímám je, mnohé však přijmouti nemohu a odůvodňuji zde své stanovisko. Budu se nejprve zabývat výtkami týkajícími se způsobu podání látky. Akad. Trávníček vychází z názoru, že praktické zaměření výkladů „samo o sobě není na závadu“. Myslím, že toto hodnocení je zužující — i když jistě souhlasím s tím, že vědecké výklady jakožto východisko nesmějí utrpět praktickými zřeteli. Soudím, že v příručce našeho typu není praktické zaměření něčím, co je možno jen tolerovat, nýbrž věcí základní, důležitou; a to se musí projevit i v jejím zpracování a stylu. Proto se domnívám, že jistá hovorovost stylu — třebaže ji akad. Trávníček pejorativně nazývá „povídavostí“ („povídavý výklad“) — je na místě, i když ovšem nemá překročit vhodnou míru a nesmí, jak akad. Trávníček správně říká, „rozmělňovat“. V konkretním hodnocení se zde těžko ubráníme individuálnímu posuzování; jistě nechci tvrdit, že jsem bez výjimky našel všude správnou míru (na př. uznávám, že kritisované místo se s. 104 mělo být formulováno poněkud jinak, i když bych i tu chtěl vždy klást důraz na to, že každé theoretické poučení má své důsledky pro praxi), ale nevím opravdu, proč by se autoři v populárním výkladu měli vyhýbat stylisacím typu „není přece možné“, „avšak to nás nesmí mýlit“ a pod.

Akademik Trávníček správně zdůrazňuje, že je žádoucí bojovat „proti domnění o libovůli v užívání jazyka“ a „upozorňovat na to, že jazykové dění probíhá podle objektivních zákonů“. Myslím však, že není akad. Trávníček ke mně dosti spravedlivý, vytýká-li mi, že to ve svých výkladech náležitě nečiním; vždyť sám cituje o několik řádek výše mou formulaci „základní osnova zvukové podoby věty není nahodilá a libovolná“. Podobně je tomu i s citátem se s. 92; formulace, kterou akad. Trávníček kritisuje, končí totiž v nezkrácené podobě takto: „Avšak ve skutečnosti nevládne tu nějaká libovůle — tak jako ve všem, co patří k jazyku“. Oprávněné požadavky akad. Trávníčka pak podle mého soudu dobře splňuje zejména výklad na s. 90: „Tak jako v oblasti

mluvnice a slohu nespoléháme na to, že si žáci osvojí potřebné dovednosti pouhou nápodobou, nýbrž jim napomáháme a vedeme je k uvědomělému užívání jazyka tím, že je seznamujeme s příslušnými pravidly a poučkami, tak také k správnému čtení a přednesu je třeba lidi vychovávat a vést poznáváním jazykových zákonitostí“.[1]

Rovněž tak nenahrazuji „zobecňování“ ve své formulaci „zjednodušováním“, nýbrž pravím: „... *bez* skreslujícího zjednodušování *vybrat základní rysy a pravidla*“ (podtrženo zde); ale právě formulace „*vybrat...*“ (t. j. „vyabstrahovat“) se snaží v populárním výkladu přístupně vystihnout složitý pochod vědeckého zobecňování.

Nemohu konečně dobře souhlasit s výtkou, že si „zajišťuji přesvědčení čtenářů (posluchačů) o správnosti svých pouček tvrzením, že k nim snadno dojdou sami“. Soudím, že se jen dovolávám jazykové zkušenosti svých čtenářů, a domnívám se, že takový výklad je nejen živější a názornější, ale vede čtenáře k aktivitě, k pozorování jazykových jevů a nakonec k poznání, že jazykové zákonitosti, pravidla si netvoří theoretikové, nýbrž jsou v jazyce samém.

Přecházím k druhé části kritiky. Jde tu hlavně o dvě věci. Jednak o relativní důležitost zvukových prvků věty, jednak o pojetí větného přízvuku a významové výstavby. Pokud jde o první věc, souhlasím s tím, že formulace týkající se tempa není přesná. V ostatním však nesouhlasím a stručně vyložím proč.

Akad. Trávníček konstatuje s nesouhlasem neshodu některých mých výkladů s poučkami v Mluvnici spisovné češtiny. Akad. Trávníček především nesouhlasí s mým pojetím větného přízvuku. Není však bohužel zcela jasné, jak chápe větný přízvuk akad. T. Ve své Mluvnici spis. češtiny (I, 101) uvádí jej jen jako termín bez podrobnějšího vysvětlení. Můj výklad vychází v základě z vžité definice, kterou najdeme na př. u Gebauera - Ertla (II, 53), Havránka - Jedličky (172), Šmilauera (48) a v školních učebnicích. Rovněž ve shodě s Havránkem - Jedličkou a jinými mám za to, že důraz se často vyjadřuje zesíleným větným přízvukem. — Dále je též zřejmé, že se s akad. T. rozcházím v chápání významového jádra, vytýkání a vůbec otázek souvisících s t. zv. významovou výstavbou kontextu. Poněvadž se k těmto otázkám chci vrátit důkladnějším článkem, spokojuji se zde jen uvedeným konstatováním. Výklady jsou tedy v nesouhlase s Mluvnicí Trávníčkovou nikoli snad proto, že ji neznám anebo znám špatně, nýbrž vědomě:

---

[1] J. Ružička ve své recensi naší příručky, otištěné v Slovenské reči (19, 1954, s. 238 n.), výslovně praví, že můj výklad „vychádza z konštatovania, že práve tak ako gramatická stavba viet sa spravuje všeobecne platnými pravidlami, ani základná osnova zvukovej podoby vety nie je náhodná a ľubovolná, ale má svoje pravidlá“.

interpretuji jazyková fakta jinak, tak, jak jsem k tomu dospěl jejich studiem.[2]

Celkem jsem z Trávníčkovy Mluvnice převzal jen názvy „důraz vytýkavý a citový (náladový)“, neboť je pokládám za vhodné. (Nesouhlasím ovšem se všemi T. výklady v té věci; také ne se směšováním důrazu a zesílení, na př. I, 180). Důraz (vytýkání) definuji poněkud jinak než akad. T. a nepokládám jej za činitele povahy citové; jeho podstatou je odstiňování významové. Že mnohdy bývá spojen i s jistou expresí,[3] tím arci nijak nepopírám; vždyť akad. T. ve své Mluvnici říká o vytýkavém důraze rovněž, že „při něm převládá úkon s d ě l n ý nad expresivním“ (I, 180). — Vytýká-li mi akad. T., že „vyděluji city jako zcela samostatnou duševní oblast, nezávislou na poznání“, jde tu zřejmě o nedorozumění. V naší příručce se říká jen to, že základní zvuková osnova věty je spojena s její výstavbou významovou a nezávisí na její stránce citové (s. 90), t. j. tvrdí se tam, že v j a z y c e existují p r o s t ř e d k y, které vyjadřují jen věcné významy (které jsou citově neutrální). A o tom, že existují jazykové prostředky, které vyjadřují jen věcný význam, nepochybuje ani akad. T.; ve své Mluvnici uvádí výslovně „věty necitové“ a říká o nich, že „vyjadřují jen věcný, myšlenkový obsah“ (II, 38).[4] Ostatně i sama moje formulace „stránka citová“ zaručuje — v běžném pojetí psychologickém — neoddělování citů od poznávacích procesů.[5]

Každá věcná kritika je vždy užitečná. Jsem rád, že mi posudek akad. Trávníčka dal popud k tomu, abych mnohé své závěry i formulace promýšlel a revidoval. Moje práce není jistě bez nedostatků; přesto však nesdílím obavy, které vyslovuje kritik, že by snad naše příručka byla „socialistické výstavbě na újmu“.

František Daneš

---

[2] Můj recensovaný příspěvek v knize *O mluveném slově* se v podstatě opírá o dosud nepublikovanou obsáhlejší syntaktickou studii. K některým otázkám srov. též můj článek *Intonace otázky* (NŘ 33, 1949, s. 114) a *Příspěvek k rozboru významové výstavby výpovědi* v Studiích a pracích linguistických I, 1954, s. 263 n.

[3] To se pozná ovšem vždy z modifikované zvukové podoby.

[4] Příklady, na něž se T. odvolává (§ 440—444), nejsou však všechny nesporné. Pochybuji na př., že by Erbenova věta „Bodejž jsi jen trochu málo, ty cikáně, mlčelo!“ (§ 442) byla necitová.

[5] Z toho, že „city prožíváme vždy jen ve spojení . . . s poznávacími procesy“, neplyne ani to, že by v jazyce nemohly existovat zvláštní prostředky pro vyjadřování citovosti. Z uvedené poučky plyne pro jazykovědu jedině ten důsledek, že neexistuje žádná výpověď, která by j a k o c e l e k neměla — přes sebevětší míru citovosti — též věcný význam.

Z KNIH, ČASOPISŮ A NOVIN

Sborník studií o osobnosti a díle Josefa Dobrovského

Hlavní žeň vědeckých studií a příspěvků o základních otázkách činnosti a díla J. Dobrovského přinesl v loňském jubilejním roce akademický sborník,[1] který redigovali akademik Bohuslav Havránek a člen korespondent Julius Dolanský.

Příspěvky sborníku jsou seřazeny do čtyř dílů: po úvodním úryvku z Dějin národa českého Zdeňka Nejedlého o historickém významu Dobrovského v životě nově se probouzejícího českého národa následují v prvním oddíle dva příspěvky obecného zaměření, vykreslující buditelskou osobnost Dobrovského (J. Dolanský) a objasňující filosofický význam jeho díla (M. Machovec). Obě tyto stati ukazují velmi jasně zásadní názorovou pokrokovost Dobrovského v dané době, za podmínek, v nichž žil, pracoval a tvořil.[2] V dalších třech oddílech jsou příspěvky vížící se k jednotlivým úsekům vědecké činnosti Dobrovského, příspěvky jazykovědců, literárních vědců a historiků.

V našem referátě si všimneme především základních studií z řady jazykovědné a některých příspěvků pracujících s jazykovým materiálem nebo dotýkajících se jazykové problematiky z oddílů dalších. Thematiku ostatních studií a článků pro informaci čtenářů alespoň v přehledu zaznamenáme. Nebudeme ovšem moci seznámit čtenáře podrobně ani s bohatým obsahem všech studií jazykovědných; vyjmeme z nich jen hlavní výtěžky bádání a souhrnně upozorníme na společné metodické znaky a na jejich shodná látková zjištění.

---

[1] *Josef Dobrovský 1753—1953.* Sborník studií k dvoustému výročí narození. Nakladatelství ČSAV, Praha 1953, 596 stran a 11 příloh. Brož. 87 Kčs, váz. 93 Kčs.

[2] Významným kritickým doplňkem těchto studií je stať J. Černého *Za marxistické zhodnocení vědeckého a ideového odkazu Josefa Dobrovského* (Nová mysl 1953, s. 541—552), psaná na okraj Jedličkova Výboru z díla J. Dobrovského a námi recensovaného sborníku „Josef Dobrovský 1753—1953“. Autor v ní ukazuje na nedostatky dosavadních prací o J. Dobrovském, tkvící v tom, že nebyl dosud podán důkladný rozbor spletité hospodářské a třídní situace u nás na konci XVIII. století ani podrobné osvětlení osvícenské ideologie. Staví se důrazně proti zjednodušujícímu výkladu této ideologie i místa Dobrovského v jejích dějinách. Osvícenská ideologie u nás odrážela složitou, komplikovanou situaci politickou a národnostní v Rakousku. Pokud jde o Dobrovského, osvětluje dále, jak se pokrokové rysy jeho světového názoru projevují ve vztahu k husitství a v poměru k Rusku. V závěru stati správně zdůrazňuje, jak důsledně materialistický výklad nestaví proti sobě obě vůdčí obrozenské osobnosti, J. Dobrovského a J. Jungmanna, nýbrž vede k pochopení toho, v čem na sebe navazují a v čem je osobitá velikost každého z nich.

Jazykový oddíl sborníku je počtem příspěvků nejobsáhlejší, přesto však nelze říci, že by jeho stati zabíraly všechny oblasti jazykovědného díla Dobrovského a že by se dotýkaly všech základních aktuálních problémů, které by bylo třeba nově osvětlit. Po té stránce doplňují thematiku sborníku některé příspěvky časopisecké, zejména bohemistické.[3]

V čele jazykovědného oddílu sborníku jsou dva příspěvky širšího zaměření a obsahu; v prvním se zamýšlí akad. Trávníček nad významem Josefa Dobrovského pro český národní jazyk, v druhém zjišťuje a hodnotí akad. Havránek význam Josefa Dobrovského pro slovanskou jazykovědu. Stať akad. Fr. T r á v n í č k a má ráz proklamační a programový. Po úvodních slovech o poměru dnešní marxistické vědy ke kulturnímu dědictví a tím také k dílu J. Dobrovského dotýká se akad. Trávníček některých otázek, jež se v souvislosti s novým hodnocením jeho díla vynořují. Není možno pochybovat o opravdovém češství Dobrovského, neboť svou jazykovědnou prací vytvářel podmínky pro rozvoj českého národa. Smyslem veškerého vědeckého úsilí Dobrovského je podle Trávníčka právě umožnit zdárný vývoj národa, urychlit jej, uvést na správné cesty. Velký význam tu má jeho mluvnice spisovné češtiny: Dobrovský osvědčil pronikavou znalost českého jazyka a zachytil složitou a bohatě rozrůzněnou soustavu jeho vyjadřovacích prostředků. Význam v pojetí mluvnické soustavy tkví především v tom, že rozlišuje tvoření slov (jako samostatnou část mluvnice) od tvoření tvarů a přiřazuje k těmto částem skladbu. V drobných zmínkách připomíná akad. Trávníček, jak Dobrovský chápe vývoj jazyka v souvislosti s vývojem národa, jak zná dobře starý jazyk, jak liší prostředky spisovné od prostředků lidových. Polemicky se akad. Travníček staví proti přeceňování cizích vlivů na Dobrovského. Naším úkolem je dnes podrobné studium díla Dobrovského, kritické přehodnocení jeho odkazu s přihlížením k dobovým společenským podmínkám, za nichž dílo vzniklo.

V obsahově bohaté stati dokládá akad. B. H a v r á n e k, jak srovnávací a historické studium slovanských jazyků bylo u Dobrovského založeno na dobrém poznání všech slovanských jazyků kromě bulharštiny. Dobrovský dovedl v podstatě správně odhalit i odůvodnit příbuznost slovanských jazyků, zabýval se jejich tříděním, jevy jednotlivých jazyků srovnával. Příbuznost jazyků vidí Dobrovský tehdy nově v jevech mluvnické stavby na rozdíl od dobového srovnávání založeného na slovní zásobě; to mu umožňuje řešit správně otázku cizích vlivů na vývoj slovanských jazyků. Dobrovský vidí i základní příbuznost indoevropských jazyků. V další kapitole své stati akad. Havránek ukazuje,

---

[3] Srov. v minulém čísle Naší řeči (s. 239—248) souhrnný přehled o vědeckých studiích a statích z jubilejního roku Dobrovského; náš referát je druhou částí tohoto přehledu.

jak Dobrovský své obecné názory na srovnávací a historický výklad jazyka konkretisoval vedle češtiny zejména na církevní slovanštině a ruštině. Nejvýznamnějším soustavným dílem slavistickým je Dobrovského mluvnice jazyka církevně slovanského (*Institutiones*.. z r. 1822), metodicky stejně pojatá jako mluvnice česká. Obě mluvnice měly značný vliv na slovanské mluvnictví a staly se vzorem pro vypracování mluvnic slovanských jazyků v 1. polovině 19. století. Podnětné jsou Dobrovského studie o otázkách cyrilometodějských i jeho účast na studiu a výkladu památek staroruských (*Slova o polku Igorevě* a t. zv. *Nestorovy kroniky*). V poslední kapitole své studie sleduje akad. Havránek ohlas, který měly Dobrovského slovanské studie v tehdejším vědeckém světě, i jeho vědecké styky a rozsáhlé působení na mladší vrstevníky a žáky v slovanských zemích.

Drobný příspěvek Karla Horálka nazvaný *K otázce Dobrovského třídění slovanských jazyků* vychází ze staršího zjištění Havránkova, že je Dobrovského třídění slovanských jazyků založeno na současné podobě těchto jazyků, a doplňuje je doklady, jak se Dobrovský zajímal i o historickou stránku v poměru slovanských jazyků. Dobrovský se díval v podstatě správně na poměr církevní slovanštiny a ruštiny, třebaže nedostatek bližší znalosti ruštiny lidové a ruských nářečí mu znemožňoval udělat si jasno i v podrobnostech.

Vztahů J. Dobrovského k Slovanstvu, které byly velmi živé, ale nejsou dosud podrobně probrány ani zhodnoceny, dotýká se příspěvek Jána Stanislava, *Zo slovenik Jozefa Dobrovského.* Dobrovský měl na Slovensku četné přátele, spolupracovníky i žáky (nejvýznamnější jsou jeho styky s J. Ribayem). V korespondenci s nimi (ale i s jinými svými přáteli a spolupracovníky) dotýká se Dobrovský slovenských jazykových problémů a některé z nich Stanislav nadhazuje (postavení slovenštiny, nejstarší sídliště předků dnešních Slováků a j.). Obšírněji píše Stanislav o negativním stanovisku Dobrovského k spisovné slovenštině Bernolákově a vysvětluje je Dobrovského styky s evangelickými Slováky, kteří odmítali Bernolákovu spisovnou slovenštinu, vyrostlou z katolického centra trnavského, jakož i podmínkami, v nichž tehdy Slováci žili.

Další tři příspěvky se zabývají konkretními úseky jazykové soustavy. Studie Antonína Dostála *Práce Josefa Dobrovského o tvoření slov* seznamuje nás v úvodním přehledu s pracemi Dobrovského o tvoření slov i s jejich dosavadním hodnocením (to zdůrazňovalo především význam pro obrozenskou jazykovou praxi, přeceňovalo závislost na Adelungovi a vytýkalo nedostatek hláskoslovných zřetelů). Podrobným rozborem Dostál ukazuje na vlastní vědecký význam Dobrovského slovotvorných studií: jeho dílo je vědecky průkopné, je to vědecká analysa slovotvorné soustavy českého jazyka, svědčící o hlubokém a jemném proniknutí do jazyka, a je nutno jeho vědeckých podnětů využít.

Objevná je stať Jana Svobody *Dobrovského studium vlastních jmen.* Podává souhrnné ocenění Dobrovského zásluh o vědecký rozbor a výklad vlastních jmen, a to na základě statí, které Dobrovský o tomto thematě publikoval, četných projevů v korespondenci a velmi důležitého materiálu uloženého v literární pozůstalosti. Dobrovského přiváděl k studiu vlastních jmen z počátku zájem historika, který ve jménech ethnických nebo ve jménech hor a řek spatřoval pomocný materiál, ale tento zájem vyvrcholil poznáním jejich hodnoty jazykové v plánu vytvořit soustavné dílo o slovanských jménech, zvláště osobních. Dobrovský materiál sbíral a shromažďoval a pak přistupoval k jeho kritickému rozboru, vášnivě odmítaje všechno povrchní a nahodilé etymologisování. V jednotlivých kapitolách sleduje autor Dobrovského výklady jmen ethnických (podrobným rozborem jeho studií o jménu *Slované* ukazuje na metodický postup a trpělivou a složitou analysu při řešení problému a považuje je za první pokus o vědecky založený výklad vlastních jmen), jmen místních a pomístních, jmen osobních a také skloňování a hláskosloví těchto jmen. Na jména osobní shromáždil Dobrovský nejvíce dokladového materiálu; konal velmi rozsáhlé a důkladné přípravy ke sbírce osobních jmen českých, resp. slovanských. Těchto rukopisných sbírek použil Fr. Palacký ve svém *Popise staročeských osobních a křestních jmen* (1832), ale nebyly zužitkovány Dobrovského theoretické poznatky o způsobech tvoření osobních jmen. Dobrovskému šlo totiž o poznání systému, stavby tvoření vlastních jmen, o odhalení zákonitostí tohoto tvoření; to mu umožnilo proniknout ke způsobu tvoření osobních jmen, při tom jako první poznal zásadu krácení jmen, předstihnuv zde i práci Miklosichovu z 60. let, a dospěl k výsledkům, k nimž pak dochází jazykovědné bádání teprve v 70. letech 19. století.

Předmětem studie J. Víškové a J. Sirotka je způsob zpracování tvarosloví v Dobrovského českých mluvnicích, zjištění jeho místa ve vývoji českého mluvnictví, poměr k mluvnicím období předchozích i následujících. Soustavnému zpracování tvarosloví v *Ausführliches Lehrgebäude..* (1809) předcházely a byly přípravou tři studie o otázkách tvaroslovných, a to o systému českého časování (*Slovo slavenicum* 1799) a o české deklinaci, o skloňovacích typech a vzorech (*Entwurf der böhmischen Deklination* 1803 a *Böhmische Biegungen* 1804). Dobrovského zpracování tvarosloví je významné tím, jak zachycuje českou tvaroslovnou soustavu, stanoví skloňovací a časovací typy, platné v podstatě podnes, u skloňování s kriteriem rodu a zakončení nominativu a genitivu, u časování podle kmenotvorné přípony infinitivu. Autoři kladně hodnotí, jak Dobrovský pečlivě liší trojí vrstvu tvaroslovných prostředků, prostředky spisovné, lidové a zastaralé; konkretní jejich zjištění jsou však leckdy mechanická [na př. na str. 192: „V imperativu vynechává *-i* i tam, kde by mělo být (*hyzď,..., masť...*)“].

Jazykovědnou problematikou, a to vztahem Dobrovského k českému jazyku jako materiálu soudobého literárního tvoření, jeho názory na možnosti rozvoje českého literárního jazyka a na otázky obrozenské jazykové kultury zabývá se studie Felixe Vodičky *Úloha Josefa Dobrovského při vzniku obrozenské literatury*. V promyšlené a bohatě doložené stati spíná Vodička soudobou problematiku jazykovou, jak ji ve vztahu k literární tvorbě promýšlel a viděl J. Dobrovský, s problematikou literární a řeší základní otázky svého thematu ve stálé souvislosti se společenským děním a se vznikem a rozvojem českého národního hnutí.

Jazykovými otázkami se nemohl nezabývat ani příspěvek Josefa Hrabáka *Josef Dobrovský a kulturní dědictví*. Dobrovský spjal ve svém pojetí literární vývoj s vývojem jazyka a dějiny jazyka s dějinami společnosti. A právě zřetel k jazyku mu umožňoval vidět proces literárního vývoje českého jako pokračující zlidovění naší literatury a vzdělanosti.

S jazykovým materiálem pracuje také stať právně historická *Josef Dobrovský a česká terminologie právní*. Její autor v ní ukazuje a shrnuje doklady pro to, jak Dobrovský při svém zkoumání jazykové minulosti české věnoval pozornost také staré české terminologii právní a jak podrobil ostré kritice novotářské pokusy terminologické v Zlobického překladu Všeobecného řádu soudního. Dalšímu vývoji právního názvosloví prospěl Dobrovský i jako slovnikář.

Podstatnou složkou Dobrovského práce filologické se zabývá podrobná a materiálově bohatě doložená stať *Josef Dobrovský jako textový kritik*.

Ostatní příspěvky buď doplňují novými postřehy dosavadní hodnocení, nebo zcela nově hodnotí Dobrovského práci a činnost v příslušných vědních oborech, anebo podrobují novému kritickému rozboru látkové úseky, v nichž Dobrovský pracoval, a docházejí zpravidla k závěru, jak bylo Dobrovského řešení problémů průkopnické, jak se od něho často na škodu věci pozdější bádání leckdy odklonilo a jak je potřebí se k němu znovu vracet a na ně navazovat.

Hodnocení Dobrovského vlastních bádání historických obsahuje studie Václava Vojtíška *Historická práce Josefa Dobrovského*, podílem Dobrovského v počátcích slovanské archeologie se zabývá stať Jana Eisnera *Josefem Dobrovským se počíná studium slovanské archeologie*, a konečně jeho vztah k numismatice jako pomocné vědě historické osvětluje příspěvek J. Pošváře *Josef Dobrovský a numismatika*.

Do druhé řady patří příspěvek F. M. Bartoše *Kníže Bořivoj na Moravě a založení Prahy*, v němž se autor pokouší řešit spornou otázku Bořivojova pokřtění, jíž se zabýval už Dobrovský, a to s využitím metodických předpokladů Dobrovského. Několika dokumentárními pří-

lohami doplněná studie J. M a c ů r k a *České a uherské dějepisectví v počátcích českého a maďarského obrození* ukazuje, že slavista Dobrovský pronikavě zasáhl v posledních desetiletích do rozvoje vědeckého snažení v Uhrách.

V mnoha příspěvcích ve sborníku se mezi předchůdci Dobrovského objevuje jméno Gelasia Dobnera. Vzájemným poměrem obou velkých osobností s cílem vytěžit z tohoto srovnání zjištění, z čeho Dobrovský vycházel, s čím bojoval a co se pokoušel překonat, zabývá se zdařilá stať Oldřicha K r á l í k a *Josef Dobrovský a Gelasius Dobner.*

Všechny příspěvky otištěné ve sborníku kladou si za cíl obohatit naše poznání velké osobnosti a díla J. Dobrovského souhrnným rozborem některých základních úseků jeho jazykovědné práce a nově hodnotit s hlediska dnešní vědy tuto jeho činnost. Plné a správné ocenění jim umožňuje zvolený metodický postup: téměř všechny zjišťují nejdříve stav bádání o určité otázce před Dobrovským (na př. Vladimíru K y a s o v i v obsáhlém materiálovém příspěvku *Dobrovského třídění českých biblických rukopisů ve světle pramenů* umožňuje tento postup, aby názorně vyzdvihl rozsah i přínos vědecké činnosti Dobrovského v daném oboru tím, že konkretně doloží, jak „nepatrné a zmatené byly v tomto oboru vědomosti před Dobrovským"). Na pozadí tohoto zjištění se pak objeví v plném světle vědecký přínos Dobrovského, rozsah jeho vědecké činnosti, podrobná a důkladná znalost materiálu, opravdové úsilí dobrat se kritickým rozborem pravdivého poznání. Sledováním ohlasu, který Dobrovského činnost v konkretním úseku vědecké práce měla, a srovnáním s názory jeho pokračovatelů a následovníků i s dnešním stavem bádání v daném oboru docházejí pak k zjištění, jak mnohé závěry Dobrovského platí v podstatě podnes i jak je jeho dílo vědecky podnětné a jak je nám třeba stále se k němu vracet. Při tomto hodnocení neupadají však autoři v jednostranné oslavné vyzdvihování Dobrovského zásluh, nýbrž konstatují i některé nedostatky, které se v jeho díle vyskýtají.

Studie obsažené ve sborníku docházejí při zkoumání různých dílčích otázek často k shodným zjištěním. Zdůrazňují shodně, jak Dobrovskému šlo především o vysledování zákonitostí, o postižení systému, systémovosti zkoumaných jevů, o jejich třídění, klasifikaci — výsledky těchto klasifikačních řešení platí mnohdy v podstatě podnes. Shodně se také zdůrazňuje (v příspěvku Havránkově, Dostálově i Svobodově), jak Dobrovský přihlížel vždy k významové stránce jevů, jak neustrnoval na pouhé formě, na př. přípon.

Obraz, který nám tyto sborníkové studie o Dobrovského činnosti podávají, je velmi plastický. Není pochyby, že za touto rozsáhlou a kriticky pronikavou činností stojí osobnost vědecky i lidsky velká a pokro-

ková. Výstižnou její charakteristiku slovy plnými obdivu podává ve svém příspěvku akad. Havránek. Dobrovský je mu typem pokrokového vědce, který „vychází z přesné a podrobné znalosti rozsáhlého faktického materiálu,..., fakta ta pak výstižně a důmyslně roztřiďuje a uvádí v soustavu, pokoušeje se odhalovat jejich zákonité souvislosti". Vynikající nadání doplňuje u něho citově osobní poměr k předmětu bádání, nezměrná ochota pomoci vědecké práci všude tam, kde je toho potřeba. Přitom Dobrovský působí nejen velkými soustavnými díly, ale často i drobnými podnětnými poznámkami a kritikami. „Dobrovský těšil se u svých mladších vrstevníků bezmezné úctě a autoritě, ale nikdy nebyl a nechtěl být autoritou, jejíž práce má být přijímána jako definitivní neměnné řešení, nýbrž činorodou osobností, povzbuzující k následování a odhalující nové a nové možnosti práce." *Alois Jedlička*

DROBNOSTI

ÚCTA KE KLASIKŮM A ROZHLAS. Naše řeč přinesla v předminulém svém čísle kritickou poznámku ke způsobu, jak se v Československém rozhlase zkracují texty národních klasiků k vysílání. Rozhlasoví pracovníci se naší kritikou zabývali a zaslali nám dopis svého redaktora Jiřího Hadrbolce, v němž je vyloženo jejich stanovisko. Vítáme tento zájem Československého rozhlasu o otázky jazyka a rádi jeho zajímavý dopis otiskujeme — i když se ovšem se stanoviskem Rozhlasu ve všem neztotožňujeme, zejména ne s tím, že odpověď vychází prostě ze stanoviska „předkládat knihu ve znění zkráceném" jako ze samozřejmého axiomatu, ačkoli by bylo třeba toto axioma nejprve dokázat a obhájit. Čtenáři Naší řeči by jistě uvítali, kdyby byl článek národní umělkyně Růženy Naskové, o němž je v dopise řeč, otištěn nebo kdyby někdo z rozhlasových odborníků zpracoval ony otázky zákonitosti rozhlasové práce ve formě článku, neboť tato věc zasluhuje podrobné odborné diskuse.
Red.

Přečetli jsme pozorně a s velkým zájmem kritické připomínky, které jste otiskli v 3. až 6. čísle Naší řeči pod titulkem Úcta ke klasikům a rozhlas. Přemýšleli jsme o nich a nyní vám k nim posíláme své vyjádření, které je sice poněkud obšírné, ale soudíme, že věc tak závažnou nelze odbýt přespříliš stručnými slovy.

Nejprve se musíme zmínit o poslání rozhlasové četby. Jaký je její hlavní účel?

Na rozdíl od rozhlasové hry nebo dramatisace slovesného díla, tedy samostatných a hotových uměleckých útvarů, neklade si rozhlasová

četba z knih požadavek naprosté úplnosti při předkládání díla posluchači. Jejím posláním je spíše — za přispění hlasového uměleckého projevu — emociálně zapůsobit na posluchače a vzbudit v něm touhu poznovu po knize sáhnout a s novými pocity vychutnat její bohatství. U toho pak, kdo dílo dosud nezná, získat o ně žádoucí zájem.

Na rozdíl od praxe rozhlasu v některých jiných zemích náš československý rozhlas doposud — po zkušenostech a odezvě u posluchačů — zastává stanovisko předkládat knihu ve znění zkráceném a v předem určených časových lhůtách. A tak zařadit během jednoho roku co největší počet vybraných knih.

Bylo-li tedy jednou vysloveno stanovisko dílo zkrátit, přichází první otázka: jak? Soudíme, že způsob, ve kterém určité partie knihy by byly nahrazeny pouhým stručným výkladem, není ten nejvhodnější. Jak bychom na příklad mohli chtít kteroukoli z kapitol „Babičky“ nahradit toliko výkladem děje? Zbývá tu cesta druhá: škrtat uprostřed textu, vynechávat méně důležité anebo méně — při poslechu — působivé partie, případně i celou kapitolu tam, kde nebude tím porušen sled děje ani zkomolena autorova myšlenka a záměr.

O tom, co a jak v knize vynechat, jak a kterou kapitolu upravit, by ovšem bylo možno vést široké diskuse. Zde musí být hlavním činitelem (a požadavkem) citlivá ruka upravovatele i úzká součinnost umělce — předčitatele a jich obou vnitřní poměr k dílu. V článku „Úcta ke klasikům a rozhlas“ je v závěru zmínka o „výmluvách na potřeby rozhlasovosti“. K tomu bychom chtěli poznamenat, že tu skutečně běží nejen o pouhé „potřeby“ rozhlasovosti, ale o přímou jakousi zákonitost v rozhlasové práci, kterou vytvořila mnohaletá praxe a která prozatím, dokud nebyly vytvořeny formy jiné, i nám musí být vodítkem při úpravách knih čtených před mikrofonem.

Důležitá je zde na příklad časová délka relace. Patnáct minut je doba příliš krátká, hodina je pro posluchače již těžko únosná. Dosavadní praxe se ustálila na 30 minutách. Upravovatel knihy je nyní při rozvržení „rozhlasových“ kapitol knihy vázán tímto časovým vymezením. Kapitola rozhlasová zhusta nebývá nijak totožna s kapitolou v knize. Rozhlasová kapitola o časové délce 30 minut musí však tvořit stejně tak, ne-li naléhavěji, vlastní uzavřený celek; nelze po uplynutí vymezeného času knihu prostě před mikrofonem zavřít a ponechat posluchače před uzavřením děje nebo popisu „ve vzduchu“. Proto se stalo na př. v uvedeném příkladu Jiráskových Psohlavců, že v rozhlasové kapitole románu bylo možno napočítat zásahů (po pravdě vždy bolestných zásahů) snad příliš mnoho. Sebekriticky tu poznamenáváme, že právě Psohlavcům, tím, že byli rozvrženi do pouhých osmi kapitol, bylo pak v časové tísni ublíženo a došlo k citelným zkrácením textu v tak vzácné knize.

Zkracujeme-li již textovou předlohu, nevyhneme se často nutnosti přidat vlastní, vysvětlující slovo, které musí nahradit případně i celou vynechanou větu. Zde tedy, po pravdě řečeno, jedno „zlo“ plodí druhé, jeden zásah si vynucuje další. A jiná otázka: zkracovat text vynecháváním celých odstavců, anebo škrtáním i v jednotlivých větách, aby co možná nejvíce myšlenek autorových i vzácných slov zůstalo zachováno? I na tuto otázku se mohou názory a odpovědi různit. Tak ovšem nezbytně dospějeme zpátky k původní, výchozí otázce: smíme-li si dovolit předkládat knihy, zejména knihy našich klasiků, posluchačům ve zkráceném znění, či nikoli.

Jedním z úskalí, která nutno při úpravě četby zdolávat a která vyplývají přímo ze specifické povahy tohoto odvětví rozhlasového projevu, jsou výskyty jmen místních i jmen osobních tvořených z adjektiva, na př. *Krátký, Šilhavý, stará Sladká.* Při prvním zaslechnutí takového jména v textu může posluchač, který dílo nezná, být mnohdy uveden v omyl. Ještě větší pozornost je třeba věnovat slovům, jež autor uvádí v uvozovkách, slovům ironisujícím, slovům v lidovém podání, i vulgarisujícím[1]. Při zvukovém vjemu zní takové slovo mnohdy daleko příkřeji než při zrakovém na stránce knihy. Pro lepší srozumitelnost je často nezbytné takovým slovům se vyhnout, někdy i za ztrátu celé věty nebo odstavce, anebo je raději nahradit slovem jiným. Nesmíme přehlížet ani požadavek zachování proporcí. Právě u první kapitoly Jiráskových Psohlavců by ponecháním vstupní, popisové části v původním, nezkráceném znění byla rovnováha v rozhlasové kapitole citelněji porušena, jestliže tím hlubší zásahy pak by bylo nutno provést v partiích dalších. A budiž tu upřímně pověděno, že ve všech takových případech se upravovatel loučí s každým jednotlivým slovem s těžkým srdcem. Které vynechat, které nejspíše oželet? Zde zejména u knih našich klasiků je často dobrá rada drahá.

U každého, kdo nezná nebo by nechtěl brát v úvahu zvláštnosti i požadavky, jež na úpravu knihy klade rozhlasová četba, mohl by snadno vzniknout dojem nešetrnosti k dílům, která jsou nám národním odkazem. Výstižně o tomto problému pohovořila před časem ve zvláštní relaci národní umělkyně Růžena Nasková po ukončení cyklu „Babičky“. Hovořila o tom, proč je kniha pro rozhlasovou četbu upravována, jak

---

[1] Je sice pravda, že by se někdy takováto jména mohla stát nesrozumitelná, ale to by byl jen krajní případ (bylo by třeba uvést kontext). Zpravidla jim však i při poslechu dobře rozumíme; rozhlas nesmí zapomínat, že má jeden prostředek navíc proti písmu, totiž z v u k. To platí tím více o slovech užitých ironicky. Vždyť v dialogu, u herce na příklad, při poslechu dobře s l y š í m e, kde jsou slovo nebo obrat míněny ironicky — poznáme to podle intonace (uvozovky v písmu jsou tu jen náhrada za chybějící složku zvukovou, nikoli prvotní východisko). *Pozn. red.*

se na této úpravě pracuje i jak je žádoucno, aby posluchač nesledoval dílo s tištěnou předlohou v ruce, neboť pak především „ani nečte, ani neposlouchá".

Jsme si vědomi závažnosti tohoto dosud snad plně nedořešeného problému rozhlasové četby. Proto vděčně vítáme i vaši pozornost a rádi přijmeme i v budoucnu každou tvořivě kritickou připomínku k tomuto krásnému úkolu. Učíme se stále a hledáme cestu. Hledáme dále ten nejlepší způsob, jak dopřát posluchačům, kromě vzbuzení hlubšího zájmu, i co největšího a nejúplnějšího požitku z děl, která jsou nám všem drahá.

Jiří Hadrbolec

OKÉNKO Z NAŠÍ PORADNY

Spartakiáda s hlediska filologického. Odpověď na dotaz, jak psát slovo *spartakiáda*, byla dána již v Jazykovém koutku Českoslov. rozhlasu a jazyková poradna Ústavu pro jazyk český ve shodě s tím doporučuje tazatelům, aby slovo *spartakiáda* samo o sobě pokládali za jméno obecné a psali je s malým začátečním písmenem. Pokud jde o to, je-li v předposlední slabice *a* dlouhé nebo krátké, není pochybnosti, že výslovnost tu je jasně dlouhá. Pravidla českého pravopisu z r. 1941 slovo *spartakiáda* pochopitelně neobsahují, akademický Příruční slovník píše sice *spartakiada,* ale přitom dává pokyn k výslovnosti s dlouhým *á*. Poněvadž jde dnes o slovo zcela běžné a obecně užívané, doporučujeme, aby se psalo s dlouhým *-á-*, tedy *spartakiáda.* Navržený způsob psaní, shodný s výslovností, přispěje k jejímu ustálení a opírá se o psaní slov obdobně tvořených příponou *-iáda.*

Pokud jde o přídavné jméno k slovu *spartakiáda,* doporučujeme podobu *spartakiádní* (na př. *spartakiádní prostná*). — Podrobnější odůvodnění obou řešení přineseme později.

-cl

Naše řeč, časopis Ústavu pro jazyk český ČSAV; roč. XXXVII, 1954, čís. 9—10. Vyšlo 20. XII. 1954. Řídí univ. prof. Dr Alois Jedlička s redakční radou. Vydává Ústav pro jazyk český Československé akademie věd v Nakladatelství ČSAV. — Tiskne Knihtisk, n. p., závod 03, Jungmannova tř. 15, Praha II. Novinové výplatné povoleno dohl. pošt. úřadem Praha 022, č. j. 313/130-Ře-53.
D-02210

Rejstřík k XXXVII. ročníku Naší řeči

Hesla věcná jsou tištěna antikvou (stojatě), jednotlivá slova a jevy, o nichž se pojednává po stránce pravopisné, mluvnické, významové nebo slohové, *kursivou* (ležatě).

ZKRATKY

č.	= číslo	pravop.	= pravopis
etym.	= etymologie, původ slova	předl.	= předložky
j.	= jednotné	příd. jm.	= přídavné jméno
jaz.	= jazyk	příjm.	= příjmení
jm.	= jméno	rus.	= rusky, ruština
jm. osob.	= jméno osobní	sg.	= singulár, jednotné číslo
lid.	= lidový, lidově	skl.	= skloňování
lid. jm. rostl.	= lidové jméno rostliny	spis.	= spisovný, spisovně
mn.	= množné	stč.	= staročeský, staročesky
muž.	= mužský	stylist.	= stylistický, stylistika
n.	= následující	stol.	= století
nář.	= nářečí, nářeční	term.	= termín
obyv. jm.	= obyvatelské jméno	vl.	= vlastní
os.	= osoba	v.	= viz
p.	= pád	výsl.	= výslovnost
pl.	= plurál, množné číslo	žen.	= ženský
podst. jm.	= podstatné jméno		

Hvězdičkou * jsou označeny stránky, kde je daný jev vyložen obšírněji.

M

N

O

Autoři posuzovaných spisů, článků, přednášek

UPOZORŇUJEME NAŠE PŘEDPLATITELE,

že odběr Naší řeči jim bude zachován bez nové objednávky i v roce 1955. Pouze ty čtenáře, kteří by chtěli své předplatné zrušit, žádáme, aby podali písemnou odhlášku ještě před vyjitím prvního čísla příštího ročníku.

NČSAV - administrace časopisů,
Vodičkova 40, Praha II

NAKLADATELSTVÍ ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

vydalo

Studie a práce linguistické I.

Sborník statí, věnovaný k 60. narozeninám našeho předního jazykovědce akademika Bohuslava Havránka. Obsahuje převážně stati jazykovědné, a to hlavně z okruhů pěstovaných jubilantem, a též několik pojednání literárně historických, protože Havránek má sám k otázkám literární historie úzký vztah. Při pořádání sborníku i při výběru příspěvků se pečovalo o to, aby sborník jako celek byl opravdu aktuální, t. j., aby odpovídal dnešnímu stavu naší jazykovědy, která usiluje o správné marxistické chápání a výklad jevů. Některé příspěvky mají vysloveně diskusní ráz a byly do sborníku pojaty proto, aby svou podnětností vyvolaly tvůrčí diskusi mezi našimi jazykovědnými odborníky. Sborník podává přehlídku naší jazykovědy v jejích nejdůležitějších odvětvích. Bude sloužit všem, kteří se o vývoj a dnešní stav naší jazykovědy odborně zajímají a kteří sledují vědeckou činnost akademika Bohuslava Havránka.

Stran 556, příl. 1, váz. 66 Kčs.

A. Dostál: **Vývoj duálu v slovanských jazycích, zvláště v polštině**

V publikaci určené našim jazykovědcům rozebírá autor podstatu gramatického čísla a v dalších kapitolách se podrobně zabývá vznikem a zánikem duálu a zvláště pak vývojem duálu v polštině. Svůj výklad doplňuje rozborem duálu v různých textech staršího období, na př. v staropolské bibli královny Žofie z II. poloviny 15. století, a rozborem právnických textů z pozdějšího i novějšího období. Publikace je doplněna résumé v ruském a francouzském jazyce.

Stran 96, brož. 33 Kčs.

Dodatky k Rusko-českému slovníku L. V. Kopeckého

Úkolem vydávaných Dodatků je doplnit novými slovy z jazyka běžného i odborného oblíbený slovník prof. Kopeckého, který zůstává jediným naším středním rusko-českým slovníkem. Dodatky pouze doplňují slovník zásobou nového materiálu, avšak jinak ponechávají lexikální materiál obsažený ve slovníku L. V. Kopeckého nedotčen a slova v něm již uvedená nedoplňují dalšími významy. Dodatky jsou nezbytnou pomůckou pro všechny, kdo užívají slovníku L. V. Kopeckého, neboť jeho další vydání si vyžádá delšího času.

Stran 100, váz. 6 Kčs.

Tyto knihy obdržíte ve všech prodejnách n. p. KNIHA anebo přímo v prodejně Nakladatelství Československé akademie věd, Praha II, Václavské nám. 34.

V NAKLADATELSTVÍ ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

vychází časopis

SLAVIA

Je mezinárodním orgánem československé slavistiky s třicetiletou vědeckou tradicí. Časopis byl založen v roce 1922 profesory Hujerem a Murkem jako první slavistický časopis psaný slovanskými jazyky a dosud jediný časopis, který se plně věnuje srovnávací slovanské filologii. Od založení soustředila Slavia velké množství přispěvatelů domácích i zahraničních, zejména také sovětských, kteří zde publikují již od let dvacátých.

Slavia slouží poznání slovanských národů, jejich jazyků a literatur, vzájemných vztahů. Přináší články, recense, zprávy a soustavné zpravodajství ze slovanské filologie a příbuzných oborů. Odpovídajíc na podnětný diskusní kvas ve vědě sovětské, věnuje Slavia v poslední době pozornost novému promýšlení základních problémů metodologických (anketa o nástupu nové srovnávací slovanské jazykovědy, souborné referáty o diskusích a polemikách v SSSR a pod.). Ke sblížení a vzájemnému poznání národů přispívá také soustavnými recensemi a zprávami o výtěžcích vědy domácí a zahraniční.

Slavia je určena universitám, vědeckým ústavům, studijním, učitelským, školským a jiným knihovnám, museím, vědeckým, osvětovým a krajovým pracovníkům, profesorům a učitelům češtiny, slovenštiny, ruštiny a vůbec slovanských jazyků, literatur a dějin slovanských národů, linguistům, literárním vědcům, historikům, archeologům, ethnografům a všem ostatním, kdo mají zájem o život a kulturu slovanských národů. Redakce pěstuje rozsáhlou výměnu za domácí i zahraniční vědecké časopisy; došlé výtisky zaznamenává a jejich obsah zpracovává ve svém zpravodajství.

Slavia vychází jako čtvrtletník o 600 stranách ročně; cena jednoho čísla 20 Kčs, roční předplatné 80 Kčs.

Časopis obdržíte v prodejně Nakladatelství Československé akademie věd, Praha II, Václavské nám. 34, nebo si jej můžete objednat v každé prodejně n. p. KNIHA, po případě předplatit v administraci časopisů NČSAV v Praze II, Vodičkova 40.